

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XXIII

(Ayrıbasım / Offprint)

MERSİN
2015

KAAM YAYINLARI
OLBA
XXIII

© 2015 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 14641

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST
ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas,
opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the journal OLBA..

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayımlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses

Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

kaam@mersin.edu.tr

Baskı / Printed by

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No: 202/A Bağcılar-İstanbul

Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99

Sertifika No: 29487

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XXIII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XXIII

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Marion MEYER
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY
Prof. Dr. İ. Hakan MERT
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN

MERSİN
2015

*Vefat Eden Meslektaşlarımızı
Saygı ile Anıyoruz...*

Prof. Dr. Halet ÇAMBEL

Prof. Dr. Klaus SCHMIDT

Prof. Dr. Sencer ŞAHİN

Prof. Dr. Kutlu EMRE

İçindekiler/Contents

Halil Tekin

Yukarı Mezopotamya'nın İlk Boyalı Çanak-Çömlekleri: Hassuna, Samarra ve Halaf: Yeni Yorumlar ve Yaklaşımlar. Bölüm 1: Hassuna ve Samarra (The First Painted Potteries of the Upper Mesopotamia: Hassuna, Samarra and Halaf. New Interpretations and Approaches. Volume 1: Hassuna and Samarra) 1

A. Tuba Ökse

Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük (The Earliest Settlement of the City of Diyarbakır: Amida Höyük at İçkale) 59

Cengiz Çetin

Isparta Müzesi'ne Ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme (A Research on a Group of Bronze Weapons in the Museum of Isparta) 111

Sabri Arıcı

Phokaia'daki Palmiye Sütun Başlığı ve Kökeni (Das Palmenkapitell in Phokaia und seine Herkunft) 153

Sevgi Sarıkaya

Daskyleion Dynastes'lik Sisteminde Artabazos'un Rolü (Artabazos's Role in the Dascylium Dynastic Systems) 175

Hatice Körsulu

Nagidos Kazısından Ele Geçen Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri: Attika ve Yerel Üretimler (Klassische und Hellenistische Lampen von Nagidos: Attika und der lokalen Produktion) 199

Turgay Yaşar Yedidağ

Dorylaion Kalıp Yapımı Kaseleri (Dorylaion Mold Made Bowls) 235

Hüseyin Metin – B. Ayça Polat Becks

Burdur Müzesi Metal Kandilleri (Metal Lamps in the Burdur Museum) 273

Erdoğan Aslan <i>Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi</i> (<i>Typological Assessment of the Amphorae Found in the 2012-2013 Kekova Island Underwater Survey</i>)	321
Murat Çekilmez <i>Hyllarima'dan Bir Grup Figürin</i> (<i>A Group of Figurines from Hyllarima</i>)	371
Hüseyin Uzunoglu <i>Bursa Müzesi'nden Ölü Ziyafeti Sahneli Yeni Mezar Stelleri</i> (<i>New Funerary Inscriptions with 'Totenmahreliefs' from the Museum of Bursa</i>)	397
Aytekin Büyüközer <i>Isauria Bölgesi'nden Bir Kaya Anıtı: Basamaklı Sunak mı? Mezar mı?</i> (<i>A Rock Monument from the Isauria Region: Is it a Stepped Altar or a Grave?</i>)	417
Fahriye Bayram <i>Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania</i> (<i>The Triptych of Hahuli and Martha-Maria Alania</i>)	447
Ayşe Aydın <i>İzmir Arkeoloji Müzesi İle Tarih ve Sanat Müzesi'nde Bulunan Ampullalar</i> (<i>Ampullae Finds in the İzmir Archaeology and in the History and Art Museums</i>)	487
Şener Yıldırım <i>Side Müzesi'nden Bir Geç Antik Çağ Çeşmesi</i> (<i>A Late Antique Fountain from the Museum of Side</i>)	515
Stephan Westphalen <i>Die Kirche von Işıkkale</i> (<i>Işıkkale Kilisesi</i>)	535
Eberhard Zangger – Serdal Mutlu <i>Troia'daki Yapay Limanlar ve Su Mühendisliği:</i> <i>Bir Jeo-Arkeolojik Çalışma Hipotezi</i> (<i>Artificial Ports and Water Engineering at Troy:</i> <i>A Geo-Archaeological Working Hypothesis</i>)	553

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Antropoloji, Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a. Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
  - b. Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliyografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
  - c. Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
  - d. Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
  - a. Metin içinde her cümlemin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
  - b. Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.
  - c. Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, küçük harf ile ve parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).
  - d. Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-

Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).
5. Word dökümanına gömülü olarak gönderilen figürler kullanılmamaktadır. Figürlerin mutlaka sayfada kullanılması gereken büyüklükte ve en az 300 pixel/inch çözünürlükte, photoshop tif veya jpeg formatında gönderilmesi

gerekmektedir. Adobe illustrator programında çalışılmış çizimler Adobe illustrator formatında da gönderilebilir. Farklı vektörel programlarda çalışılan çizimler photoshop formatına çevrilemiyorsa pdf olarak gönderilebilir. Bu formatların dışındaki formatlarda gönderilmiş figürler kabul edilmeyecektir.

6. Figürler CD'ye yüklenmelidir ve ayrıca figür düzenlemesi örneği (layout) PDF olarak yapılarak burada yer almalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Metnin word ve pdf formatlarında kaydı ile figürlerin kopyalandığı iki adet CD (biri yedek) ile birlikte bir orijinal ve bir kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı gönderilmelidir.
13. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on antropology, prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
b. The text should be written in 10 puntos; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continous numbering.
d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choises (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
  - a. One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
  - b. The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
  - c. The indication fig.:
    - * It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
    - * If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).

3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977   Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995   Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Footnotes (for articles):

Oppenheim 1973, 9, pl.1.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviaton should not be used).

5. Figures, embedded in Word documents can not be used. Figures have to be in the length in which they will be used in the page, being at least 300 pixel/ inch, in photoshop tif or jpeg format. Drawings in adobe illustrator can be sent in this format. Drawings in other vectoral programs can be sent in pdf if they can't be converted to photoshop. Figures sent in other formats will not be accepted.
6. Figures should be loaded to a CD and a layout of them as PDF should also be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German .
12. The text in word and pdf formats as well as the figures should be loaded in two different CD's; furthermore should be sent, twice the printed version of the text and figures.
13. Special fonts should be loaded to the CD.

HAHULİ TRİPTİĞİ VE MARTHA-MARIA ALANIA

Fahriye BAYRAM*

ABSTRACT

The Triptych of Hahuli and Martha-Maria Alania

The fast spread of Islam and founding of an Arab Emirate in Tbilisi, the capital city of Georgia, in the 7th century led to a flourishing in the ancient Tao Klarçeti region, which covered today's Artvin, Ardahan, Erzurum and partly Kars. While the region was transformed to be a religious center thanks to the monasteries established by the Priest Grigol Handzta and his disciples, it also gained political significance with the reign of Ashot I, who founded the Bagratuni Kingdom at the beginning of the 9th century, making Ardanu the capital. As a result the control of trade routes for a time led to economic prosperity. Such socio-political environment facilitated also the flourishing of art, and monasteries in particular became centers for artistic creation in addition to development of theology and exact sciences. The subject of the study here is the central panel of a triptych, that was produced in the Hahuli Monastery, (second half of the 10th century) found in Bağbaşı Village of Uzundere, Erzurum. This study will trace history and artistic value of the triptych, as well as the imperial couple placed on the top part of it amongst many holy figures.

The imperial couple, the only visible scene left when side panels of the triptych are closed over many holy figures, attracts attention. This subject had been considered significant and was published many times. Each study, however, analyses the subject concerning a certain aspect, some presenting only superficial information. There are some unprecedented arguments, including one suggesting that placement of scenes in opposite directions observed thematic correspondence. Here whole related studies have been meticulously reviewed and Maria's life, the triptych and the political and social environment of the period are discussed in conjunction.

Keywords: Hahuli Monastery, Triptych of Hahuli, Martha-Maria, Michael VII, Tao Klardjeti.

---

* Prof. Dr. Fahriye Bayram, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloj Bölümü
20070 Kınıklı/Denizli. E-posta: bayramfahriye@gmail.com

ÖZET

7. yüzyılda İslamiyet'in hızla yayılması ve Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bir Arap Emirliği'nin kurulması, tarihte Tao Klarzeti olarak adlandırılan bugünkü Artvin, Ardahan, Erzurum ve kısmen Kars'ı içine alan bölgenin önem kazanmasına yol açmıştır. 8. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Rahip Grigol Handzta ve öğrencileri kurdukları manastırlarla bölgeyi dinsel bir merkez haline getirirlerken; 9. yüzyıl başlarında Ardanuç'u başkent yaparak Gürcü Bagratid Krallığı'nı kuran I. Aşot'tan itibaren siyasi anlamda da önem kazanmaya başlamış, bir dönem ticaret yollarının denetim altına alınması ekonomik refahla sonuçlanmıştır. Böyle bir siyasal-sosyal ortam, sanatın gelişmesine de olanak sağlamış, özellikle manastırlar teoloji ve pozitif bilimlerin geliştirilmesinin yanı sıra sanatın da üretildiği merkezler olmuştur. Çalışmaya konu olan triptiğin orta paneli Erzurum İli, Uzundere İlçesi, Bağbaşı Köyü'nde bulunan Hahuli Manastırı'nda (10. yüzyılın ikinci yarısı) yapılmıştır. Bu çalışmada triptiğin tarihçesi ve sanatsal değerinin yanında, onca kutsal figür arasında, orta panelin en tepesine yerleştirilen imparatorluk çiftinin izi sürülecektir.

Triptiğin yan panelleri kapandığında, birçok kutsal figüre rağmen görülebilen tek sahne durumundaki imparator çifti dikkatimi çekmiş ve beni araştırmaya sevk etmişti. Araştırmalar ilerledikçe konunun başka araştırmacılar tarafından da önemsendiğini ve pek çok yayının yapıldığını fark ettim. Ancak bu çalışmaların her birinde konu farklı yönleriyle ele alınmış, bazılarında yüzeysel bilgilere yer verilmiş bazılarında da benim amacım dışındaki konulara değinilmişti. Dolayısıyla çalışmam ağırlıklı olarak derleme karakterine bürünmüş olmakla birlikte, triptikte yer alan sahnelerin karşılıklı yerleştirilmesinde konu seçimine dikkat edildiği gibi özgün bazı saptamalarımın olması, eserin Türkiye'deki bir manastırda üretilmesine rağmen Türkiye'de fazlaca tanınmaması; yayınlanmış tüm çalışmaların titizlikle değerlendirildiği, hem Maria'nın hayatının hem triptiğin hem de dönemin siyasi ve sosyal ortamının ele alındığı çalışmamı tamamlama konusunda beni yüreklendiren unsurlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hahuli Manastırı, Hahuli Triptiği, Martha-Maria, VII. Mikhael, Tao Klarzeti.

Hahuli Manastırı, Tao¹ bölgesine hâkim olan III. David Kuropalat (958-1001) tarafından inşa ettirilmiştir² (fig. 1). Kısa sürede ünlenen manastırda St. Ioane, Giorgi Mtatsmindeli (1009-1065), David Tbileli gibi değerli teologlar görev yapmış³; usta sanatçılar değerli eserler üretmiştir.

Büyük unvanıyla onurlandırılan David Kurapolat ve takipçisi III. Bagrat (980-1014) dönemleri bir dönüm noktası olmuş, hem Gürcistan hem de

¹ Tao, günümüzde Erzurum, Şavşat ve Yusufeli'ni içine alan bölgenin adıdır (Ingorokva 1954, 302).

² Menabde 1992, 74; Brosset 2003, 255.

³ Menabde 1992, 74-75.

Apazy'a'nın varisi olan Bagrat'ın tahta geçmesiyle birleşen batı ve doğu prenslikleri siyasi ve ekonomik açıdan bölgede önemli bir güce ulaşmıştır. Öyle ki, Bardas Skleros'un ayaklanması sonucunda zor durumda kalan Bizans İmparatoru II. Basileus, isyanı bastırmak için, Athos Dağı'ndaki manastırda inzivaya çekilmiş olan Gürcü Komutan Tornikes'e bir mektup vererek David Kuropalat'tan yardım istemeye göndermiştir. İsyen Tornikes'in komutasındaki 12000 Gürcü askeri tarafından bastırılmış, bu olay Gürcü ve Bizans ilişkilerinin güçlenmesine vesile olmuştur⁴. Belki bu yakın ilişkiler sonucunda karşılaştıkları Bizans'ın koruyucusu Meryem ikonundan⁵ belki de Athos Dağı'nda yaşayan Gürcü keşiş Gabriel tarafından mucizevî bir şekilde denizde görülerek çıkarılan Meryem ikonundan⁶ kaynaklı, Gürcü kültüründe Meryem kültü oluşmuş, Meryem'e adanan pek çok yapı inşa edilmiştir⁷. Çalışmaya konu olan triptiğin orta panelindeki Meryem ikonu da adına ithaf edilen Hahuli Manastırı'nda yapılmıştır.

Hahuli Meryem ikonu, David Ağmaşenebeli (Kurucu) döneminde (1089-1125) Gelati Manastırı'na götürülmüştür. David'in tahta geçtiği dönemde, Gürcistan özellikle Selçuklu akınları ile zor duruma düşmüş, bundan yararlanan yerel beyler de bağımsızlıklarını ilan etmiş durumdadır. Önce yerel beyleri bertaraf eden David, bir dizi reformla askeri sistemi güçlendirerek Selçukluları da ülke dışına çıkarmış, Arap emirleri idaresinde bulunan başkent Tiflis'i ele geçirek 1122 yılında Gürcistan'ın birliğini yeniden sağlamıştır. 1123 yılında Ani'nin fethiyle hem güneyden Gürcistan üzerine gelen düşmanları karşılayacak bir kaleye sahip olunmuş hem de ticaret yollarının denetim altına alınması sağlanmıştır. Ticareti geliştirmek için kurduğu Gori kenti Kartli bölgesinin en önemli ticaret merkezi haline gelmiş, yolları onartmış, ırmaklar üzerine köprüler yaptırmış ve yollar üzerine konaklama tesisleri inşa ettirmiştir. Tüm bu başarılar Gürcistan'ın hızla gelişmesine, David'in de doğu ülkelerinde olduğu kadar Bizans Devleti'nde de büyük bir ün kazanmasına yol açmıştır⁸. David kendini zaferden zafere götüren Tanrı'yı da unutmamış, daha Gürcistan'ın birliğini

⁴ Chamich 1827, 103-104; Ioselian 1866, 97-102; Toumanoff 1963, 497-498; Brosset 2003, 254-255; Silogava – Shengelia 2007, 72-73.

⁵ Abel 2005, 9.

⁶ Ioselian 1866, 95-96, dn.3; Brosset 2003, 265. Her iki yayında da ikonunun öyküsüne geniş yer verilmiştir.

⁷ Amiranaşvili 1969, 177; Eastmond 1998, 54; Simonishvili 2010, 150-151.

⁸ Berdzenişvili – Canaşia 1997, 140-144; Eastmond 1998, 43; Brosset 2003, 310-324.

sağlamadan önce, Kutaisi şehrinde Meryem Ana'nın doğurganlığına adanmış Gelati Manastırını inşa ettirmeye başlamıştır⁹ (fig. 2). Bu isimle tek çatı altında birleştireceği Gürcistan'ın yeniden doğuşunu müjdelemek istemiş olmalıdır. David, pek çok kutsal eşyanın yanı sıra düşmanlarından aldığı ganimetlerle süslediği manastırının ikinci bir Kudüs ya da Atina olması için çok çaba harcamış, dünyanın dört bir yanından çağırdığı din ve bilim adamlarını burada ağırlayarak¹⁰ doğu ve batı ülkelerine gücünü gösterecek önemli bir sembol ortaya koymuştur. Nasıl ki, Konstantinopolis'te ikonlar imparatorluğun gücünü simgeleyen araçlar olarak kullanıldıysa¹¹, David de bu önemli manastırını onurlandırmak için mucizevî bir yapıp olduğuna inandığı¹² Konstantinopolis'in koruyucu Meryem ikonu ile büyük paralellik gösteren Hahuli Meryem ikonunu aynı amaçla buraya getirterek güç gösterisini doruk noktasına ulaştırmıştır. İkonunun, Kurucu David tarafından Gelati Manastırına ne zaman getirildiği tam olarak bilinmemekle¹³ birlikte manastırın inşasına başlanıldığı 1106 ve David'in öldüğü 1125 yılları arasında götürülmüş olmalıdır¹⁴.

Aile mezarlığı olarak da planladığı bu kompleksi tamamlamaya David'in ömrü yetmemiş, ölümünden sonra, vasiyeti üzerine oğlu I. Demetre (1125-1154) tarafından tamamlattırılmıştır¹⁵.

Demetre de babası gibi ikona önem vermiş, merkezine ikonu yerleştireceği ve onu koruyacağı 1.47x2.02 m. ölçülerindeki triptiği yaptırmıştır¹⁶ (fig. 3). Üzerindeki yazıttan 1125-1130 tarihlerinde yaptırıldığı anlaşılan¹⁷ triptik Gürcü krallarının zenginliklerini ve hırslarını gösteren altın, gümüş ve değerli taşlarla bezenmiştir. Altın zemin üzerine işlenmiş, daha çok İslam sanatı üslûbundaki kıvrık dallı arabesk motifler, kilim desenleri, gül-bezek kabarıklar ve değerli taşlarla komşu İslam ülkelerine bir güç mesajı

⁹ Brosset 2003, 315, dn. 557'de, "Gelati" kelimesinin, doğma, doğurma anlamındaki Grekçe "veladet" sözcüğünden kaynaklandığını, manastırın da Meryem Ana'nın veladetine adandığı belirtilir.

¹⁰ Brosset 2003, 315.

¹¹ Eastmond 1998, 60'da, manastırın Konstantinopolis'teki manastırlardan, özellikle Pantokrator Manastırından etkilendiğini, onun gibi akademi, hastane gibi bölümleri içerdiğini ve aynı zamanda aile kabristanı olarak programlandığını belirtir. Bk. Simonishvili 2010, 152.

¹² Amiranashvili 1964, 105; Amiranashvili 1969, 184; Abramishvili 1988, 8.

¹³ Papamastorakis 2002, 225; Simonishvili 2010, 152.

¹⁴ Amiranashvili 1972, 2; Abramishvili 1988, 2; Papamastorakis 2002, 226.

¹⁵ Mepisashvili - Virsaladze 1982, 7; Papamastorakis 2002, 225.

¹⁶ Amiranashvili 1969, 184; Amiranashvili 1972, 2; Papamastorakis 2002, 226.

¹⁷ Papamastorakis 2002, 228.

iletilirken; merkezdeki Meryem ve en tepede bulunan Bizans İmparatoru VII. Mikhael ve eşi Gürcü prensesi Maria'nın tasvir edildiği mine plakayla da Bizans'a prokovatif mesajlar gönderilmiştir¹⁸. Böylece hanedanın gücünü ortaya koyan David'in oğlu, Eski Ahit'te "kutsanma çadırını" inşa eden Bezaleel ile eş değer görülmüştür¹⁹.

Triptiğin orta paneli kutsal ışığı, dolayısıyla Tanrı'yı simgeleyen saf altından yapılmış²⁰, yan kanatları ise gümüşle kaplanmıştır. Orta panelde değerli taşların yarım daire kemer biçiminde dizilimi, yan kanatların çeyrek daire kemer biçiminde sonlandırılması ve zemin üzerindeki taşlar ile emaye plakaların mekânsal organizasyonu²¹ triptiğin adeta üç nefli bazilika içinde trikonchos (üç yapraklı yonca) planlı kilise tipinde kurgulandığına işaret etmektedir.

Triptiğin yan kanatlarının dış yüzeylerinde büyük boyutlu birer haç kabartması vardır. Batı kolu uzun tutulan haçların kolları uçlara doğru genişletilmiş ve hafif içbükey yapılarak birer daire motifiyle sonlandırılmıştır. İki haçın arasında ise çiçekli dallarıyla neredeyse tüm zemini kaplayan bir ağaç motifi bulunmaktadır (fig. 4). Ağaç cennetteki hayat ağacını, haçlar da kurtuluşu sembolize etmektedir²². Böylece yan paneller açıldığında adeta cennet bahçesine girilerek kurtuluşa erilmektedir.

İç yüzeyin zemini tamamıyla repousse tekniğinde işlenmiş kıvrık dal ve yapraklarla sarmalanmıştır. Yan panellerin yüksek, orta panelin alçak kabartma tekniğindeki bezemeleri iki ayrı ustanın çalıştığını göstermektedir²³. Bu yüzeyin üzerine her birinin etrafı incilerle çevrelenmiş değerli ve yarı değerli taşlar, haç motifleri ve 95 adet figürlü²⁴ emaye plaka aplike edilmiştir. Yukarıda bahsedilen prokovatif ve güç mesajı iletiminin yanı sıra, belki de triptiğin en çarpıcı yönü, plakaların gelişigüzel değil de özellikle yan kanatlarda izlendiği üzere konuların birbirini tamamlayacak şekilde yerleştirilmiş olmasıdır.

¹⁸ Simonishvili 2010, 152.

¹⁹ Simonishvili 2010, 152; Papamastorakis 2002, 226'da "Bezaleel nasıl kutsanma çadırını altın, gümüş ve değerli taşlarla yaparak İsrail'in gücünü gösterdiyse, Demetre de triptiği aynı şekilde işleyerek hanedanın gücünü ortaya koymuştur" sözleriyle ifade eder; Bezaleel için bk. Kitab-ı Mukaddes 1988, Çıkış, Bap 31: 1-5.

²⁰ Chichinadze 2008, 260.

²¹ Simonishvili 2010, 150, 152.

²² Mataradze 2007, 267.

²³ Abramishvili 1988, 2.

²⁴ Papamastorakis 2002, 229-230.

Yan paneller simetrik düzenlenmiş olup eşit aralıklarla yerleştirilmiş, madalyon şeklinde 10 adet aziz/havari portresi ile sınırlandırılmıştır (fig. 5). Sonradan eklendiği anlaşılan bu tasvirler Demetre'nin selefi III. Giorgi (1156-1184) ya da Kraliçe Tamar (1184-1222)'ın katkısı olmalıdır²⁵. Alt yarıda üç adet haç motifine yer verilmiştir ve üstteki daha büyük boyutlu haç diğerlerini ortalayacak şekilde konumlandırılmıştır. Üstteki ve dış yandaki haçlar bitkisel motifler ve değerli taşlarla süslenmiş, orta panel tarafındaki haçlara İsa tasviri yapılmıştır. Sol kanatta haçın her bir kolundaki dört İncil yazarı ve elindeki rulosuyla öğretilerini yayan İsa tasvir edilmişken sağ kanatta misyonunu tamamlayarak haça gerilen İsa betimlemesi görülmektedir (fig. 6). Büyük boyutlu haçların alt kolunun iki yanında ikişer madalyon vardır ve bunların sol kanattan başlayarak “İmparatoriçe Maria ve Başmelek Mikhael”, “İmparatoriçe Maria ve Vaftizci Yahya”, “Meryem’e Müjde” ve “Meryem’in İmparatoriçe Maria ve babaannesi Mariam’ı Kutsaması” konularıyla önemli kadınlara ait sahneleri içerdiği dikkati çekmektedir (fig. 7). Maria ve Başmelek Mikhael tasviri metaforik bir “Müjde” sahnesidir. Zira Maria çocuğunun olması için endişeyle geçen üç yıl beklemiştir. Melek de, isim paralelliğiyle aziz olarak kabul gören Maria'nın eşi Bizans İmparatoru VII. Mikhael'i sembolize ediyor olmalıdır²⁶. Bu sahnenin, sağ panelde “Meryem’e Müjde” sahnesiyle karşılanması, söz konusu görüşü destekler niteliktedir. Anlatım, Gürcü siyasetinde önemli rol oynayan iki kadınla tamamlanmış, sol kanatta Maria, olasılıkla tahta ortak edileceği güvencesini aldığı oğlu Konstantinos için Vaftizci Yahya'ya dua ederken²⁷; sağ kanatta babaannesiyle²⁸ birlikte Meryem Ana tarafından takdis edilirken gösterilmiştir.

Sol panelin üst kısmında merkezde, ikinci kez “İsa'nın Çarmıha Gerilmesi” sahnesi yer almaktadır. İsa, Meryem, Vaftizci Yahya ve iki meleğin bulunduğu sahne, tetrakonchos (dört yapraklı yonca) biçimli

²⁵ Papamastorakis 2002, 247.

²⁶ Mikaberidze 1998, 142.

²⁷ Amiranashvili 1972, 20; Mikaberidze 1998, 143'te, Meryem'in iki kraliçeyi kutsaması sahnesinde, babaanne Mariam'ın sağ tarafında gösterilmesinden yola çıkarak buradaki figürün de Mariam olduğunu ileri sürer.

²⁸ Mikaberidze 1998, 141-142'de, Meryem'in sağında bulunan figürün daha büyük boyutlu resmedilmesinin nedenini yaşça büyük olduğunu vurgulamak amacıyla diye açıklar ve Maria'nın annesi Borena ya da babaannesi Mariam olabileceğini belirtir; Amiranashvili 1972, 20'de diğer figürü, IV. Bagrat'a annesi Mariam tarafından Bizans'tan eş olarak getirilen Helena olarak tanımlar.

madalyon üzerine işlenmiş; konchların aralarına yerleştirilen, yüzeyleri palmet bezemeli üçgenlerle adeta kiliselerde uygulanan “Cvari”²⁹ plan tipi oluşturulmuştur. Sağ panelde bu sahne, aynı plan tipinin merkezine bu kez doğrudan İsa’yı simgeleyen eş kollu haçın yerleştirildiği sahne ile karşılanmış, dışta, çapraz ve ana eksenlerde bulunan kırmızı renkli toplam sekiz³⁰ değerli taşla “İsa’nın Dirilişi” sembolize edilmiştir (fig. 8). Böylelikle sol panelde ölen İsa, sağ panelde dirilti olarak diğer sahnelerde olduğu gibi iki panel arasında konu bütünlüğü sağlanırken Gürcistan’ın yeniden dirilişine de gönderme yapılmış olmalıdır.

Orta panel 54x41 cm. ölçülerindedir ve bu yönüyle cloisonne-emaye tekniğinde yapılmış en büyük boyutlu eserdir³¹. “Deesis” sahnelerinde olduğu gibi yakarış pozisyonunda, sola dönük olarak tasvir edilen Meryem³², İstanbul’un koruyucu ikonundaki Meryem ile benzer özelliklere sahiptir. Ancak oval yüz hattı, iri gözleri, kavisli kaşlarla birleşen hafif kemerli burunu ve yanaklarının şarap kırmızısı rengi Gürcü sanatındaki Meryem tasvirlerinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır³³ (fig. 9). Meryem’in etrafına başmelekler, havariler, azizler, hemen alt kısmına gökkuşağı üzerinde oturan İsa, tahtta çocuk İsa ile oturan Meryem, üst kısmına aralarındaki haçı tutan İmparator I. Konstantinos ve annesi Helena’nın tasvirleri yerleştirilmiştir (fig. 10). Daha üst seviyede üç ayrı plaka halinde “Deesis” sahnesine yer verilmiştir (fig. 11). İsa tasviri biraz daha üst konumdadır ve Meryem ile Vaftizci Yahya’nın bakışları İsa’ya doğru yönlendirilmiştir. Panelin en tepesinde, merkezde, “Mikhael ve Maria’yı kendi ellerimle taçlandırdım” ifadesinin yer aldığı yazıtından da anlaşıldığı üzere Bizans İmparatoru VII. Mikhael ile eşi Gürcü Prensesi Maria’nın İsa tarafından taçlandırılmasının tasvir edildiği emaye plaka (7.4x7.2 cm.) yer alır³⁴ (fig. 12). Triptik kapalıyken görünen tek plaka budur ve bu yönüyle daha önemli olduğu

²⁹ Merkezdeki kare planlı mekânın dört yönde birer konchla genişletilerek konchların arasına birer köşe mekânının yerleştirilmesiyle oluşturulan plan tipidir.

³⁰ Ferguson 1961, 154; Timoteo - Ofrasio 1992, 27; Temple 2002, 43-44.

³¹ Amiranashvili 1969, 185.

³² Amiranashvili 1972, 13; 1859 yılında merkezdeki Meryem tasviri çalınmış, yerine 1863 yılında, elleri ve yüzü dışında metalden yapılan bir Meryem figürü yerleştirilmiştir. Triptik 1952 yılında Tiflis Ulusal Sanat Müzesi’ne getirildiğinde bu parça sökülerek Botkin Koleksiyonu’nda bulunmuş olup 1923 yılında aynı müzeye getirilen orijinal tasvirin yüzü ve elleri yerine konmuştur.

³³ Amiranashvili 1969, 185.

³⁴ Amiranashvili 1972, 16.

aşikârdır. Hatta hemen altta yer alan Deesis sahnesi ile başmelek figürleri, bu sahnenin önemini vurgulamak ve diğer plakalardan ayırmak üzere bir hat halinde yerleştirilmiştir³⁵. Çift ayakta, tören kıyafetleriyle, doğrudan seyirciye bakar durumda tasvir edilmiştir. Üstte, gökyüzünü simgeleyen yarım daire içinden uzanarak çifti kutsayan İsa bakışlarını imparatora yönlendirerek onun üstünlüğüne işaret etmiştir³⁶. İmparatorun sağ elinde bir labarum, imparatoriçenin sol elinde haçlı bir asa vardır. İmparatoriçenin daha sonra evlendiği Nikephoros Botaneiates'le tasvir edildiği bir minyatürde³⁷ de elinde aynı asayı tuttuğu izlenmektedir. Gürcü törenlerinde geleneksel olarak kullanılan³⁸ bu asayla imparatoriçenin Gürcü olduğu vurgulanmıştır.

Plakanın yapılış tarihi kesin değildir, ancak 1072 yılında babasının cenaze törenine katılmak için Gürcistan'a dönen Maria tarafından getirildiği kabul gördüğünden³⁹, 1071 yılındaki evlilik törenleri için yapılmış olduğunu düşünmek mümkündür⁴⁰.

³⁵ Papamastorakis 2002, 239.

³⁶ Kalavrezou 1994, 250-251.

³⁷ Kalavrezou 1994, 250-251.

³⁸ Amiranashvili 1972, 18.

³⁹ Abramishvili 1988, 3; Eastmond 1998, 53, 75.

⁴⁰ Hem bu plakanın hem de triptikte yer alan diğer örneklerin tarihlendirilmesi ve üretim yerleri hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Amiranashvili 1964, 103; Amiranashvili 1969, 185; Abramishvili 1986, 107'de plakaların büyük bir kısmının 8.-12. yüzyıla ait olduklarını, Gürcistan'da lokal olarak üretildiklerini, özellikle şarap kırmızısının da aralarında bulunduğu canlı renkleri ve hareketli figürleri ile Bizans emayelerinden kolayca ayırt edilebildiklerini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca madalyon üzerine işlenmiş Meryem ve St. Theodore figürlerini içeren emaye plakayı 8.-9. yüzyıla tarihlendirerek triptikte yer alan en eski Gürcü eseri olduğunu belirtmişlerdir. Amiranashvili 1964, 106-107'de D. Gordeev'in ("La Question de la Repartition par Groupes des Emaux du Triptyque de Xaxouli, "Mistetvovznavstvo", *Kharkov*, 1929, pp. 127-165) emaye grubunu üçe ayırdığını, figürlü eserlerin en eskileri arasında, zümrüt yeşili zemin üzerine tasvir edilen "İsa'nın Çarmıha Gerilmesi" sahnesinin bulunduğunu belirttiğini ifade etmiştir; Lang 1966, 142'de bu plakaların triptiği süslemek için üretilmediğini, Kral David'in koleksiyonunda bulunan ve daha önce hediye gönderilmiş olan kitap, röliker kapakları vb. objelerin parçalanarak triptikte yeniden kullanıldığını belirtmiştir; benzer bir yaklaşımla her bir plakayı sistematik bir şekilde ele alıp ikonografi ve malzeme açısından değerlendiren Papamastorakis (2002, 231-232) yedi farklı grup tespit etmiş ve bunları Bizans örnekleriyle karşılaştırarak tarihlendirmiştir. Buna göre plakaları 9.-11. yüzyıl arasına yerleştirmiş ve Bizans üretimi oldukları; bu dönemlerde Bizans ve Gürcistan arasında yakın ilişkiler bulunduğundan lüks üretim arasında yer alan bu plakaların Bizans'tan Gürcistan'a hediye olarak gönderildikleri sonucuna ulaşmıştır. Örneğin s. 239-243'te merkezdeki Meryem figürünün alt kısmında yarım daire biçimli bir çerçeve içinde gökkuşağı üzerine oturmuş durumdaki İsa ile bunun alt tarafındaki Meryem, Başmelek Mikhael, St. George ve St. Demetrius tasvirlerini aynı grupta değerlendirmiş. Aralarında İmparator Mikhael ile Maria'nın tasvirlerinin bulunmamasına

Böylesine önemli bir triptikte, kutsal figürlerle birlikte yer alan ve üstelik en tepeye yerleştirilen Maria'nın izini sürdürdüğümüzde, yazgısı Dukaslar ve Komnenoslar gibi dönemin önemli Bizans aileleriyle kesişen, Gürcistan'da başlayıp Konstantinopolis'te sonlanan, bahtın ve bahtsızlığın iç içe geçtiği bir yaşam uzanır gözlerimizin önüne.

Asıl adı Martha olan Maria, Gürcü Kralı IV. Bagrat (1027-1072) ve eşi Osset kralının kızı Borena'nın çocuğudur. Kartli-Aphazya Kralı I. Giorgi'nin (1014-1027) oğlu olan babası IV. Bagrat, bölgeye yaptığı bir seferden (1022) zaferle çıkması sonucunda, rehine olarak Bizans İmparatoru II. Basileus'a (963-1025) verilmiş ve üç yıl Konstantinopolis'te kalmıştır⁴¹. Kral Giorgi'nin ölümünden sonra henüz dokuz yaşında olan Bagrat tahta geçmiş (1027-1072), annesi Mariam⁴² onu da yanına alarak barış yapılmasını, oğluna kuropalat unvanının verilmesini ve oğlu için bir eş bulunmasını sağlamak amacıyla Konstantinopolis'e giderek İmparator Romanos Argyros'un (1028-1034) huzuruna çıkmıştır. İmparator barış antlaşmasını yenilemiş, Aphazya'ya gelin olarak kardeşi Basileus'un kızı Helene'yi göndermiş ve damat Bagrat'ı da kuropalat rütbesiyle onurlandırmıştır⁴³. Ancak Helene kısa bir süre sonra Kutaisi'de vefat

---

rağmen bu grubu, Meryem'in elinde bulunan imparatoriçe, Başmelek Mikhael'in elinde bulunan imparator tacına göre, imparatorluk çifti ile ilişkilendirmiş ve bu kutsal kişilerin, yeryüzündeki adaşlarını, yani Meryem'in Maria'yi, Başmelek Mikhael'in de İmparator Mikhael'i taçlandırmak üzere olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca bu gruptaki emaye plakaların üslup özelliklerinin, imparatorluk çiftinin taçlandırıldığı grup ile benzediğini, dolayısıyla aynı atölyede aynı dönemde üretilerek Gürcistan'a hediye olarak gönderildiğini belirtmiştir. Maria, David Kuropalat'ın halası olduğu için de her iki grubun, triptiği süslemek üzere parçalanmasından önce, yaklaşık 50 yıldır David'in koleksiyonunda korunduğunu, hatta 1074-1077 yılında Bizans'ta üretilerek Macaristan kralına diplomatik bir hediye olarak gönderilen St. Stephen tacının da aynı atölyeye ait olduğunu ifade etmiştir.

⁴¹ Manvelichvili 1951, 148; Honigmann 1970, 164; Juansher 1991, chapter 17; Suny 1994, 33; Berdzenişvili – Canaşia 1997, 132; Holmes 1999, 283; Brosset 2003, 270; ayrıca 267, dipnot 379'da da Anili Samuel'in esir edilenlerin içinde Giorgi'nin değer verdiği Zviad'ın da bulunduğunu, kralın bu komutanı kurtarmak için kendi oğlunu rehine vermeye razı olduğunu belirttiğini bildirir; Grousset 2006, 548; Zonaras 2008, 44-45.

⁴² Mariam, Vaspurakan Kralı Senekerim'in kızıdır (Brosset 2003, 275, dipnot 411); Allen, muhteşem ve zeki olarak nitelendirdiği Mariam'ın oğlunun imparatorluğu süresince ona destek olduğunu ve önemli bir rol üstlendiğini belirtir (1932, 88).

⁴³ Chalandon 1923, 100; Allen 1932, 88-89'da Konstantinopolis'e gidişten söz eder ve Elena'nın Mikhael Argyros'un kızı olduğunu belirtir; Lang 1966, 110'da, antlaşmayı Bagrat'ın kendisinin yaptığını ve Helene'nin Romanos Argyros'un kızı olduğunu belirtir; Juansher 1991, chapter 17'de sadece Mariam'ın gidişinden söz eder ve gelin olarak Grek soyundan gelen Heghine adlı birinin gönderildiğini belirtir; Berdzenişvili – Canaşia 1997, 133; Jackson 1999, 272'de Mariam'ın bu ziyareti Bagrat adına Rahip Melkhisdek ile yaptığını ileri sürer; Brosset 2003,

edince Bagrat, Kraliçe Borena ile evlenmiş⁴⁴, Maria bu evlilikten dünyaya gelmiştir.

IV. Bagrat zamanında Kldekari Eristavı Liparit ayaklanmış ve aralarında yaklaşık on yıl süren savaşlar yapılmıştır. Bizanslılar tarafından desteklenen Liparit çok güçlenince savaşı durdurmayacak durumda kalmayan Bagrat, Konstantinopolis'e giderek (1048/1050) dönemin imparatoru IX. Konstantinos Monomachos'tan (1042-1054) aracılık yapmasını istemiştir. Monomachos, Bagrat'ı memnun etmek için onu hemen göndermemiş, üç yıl Konstantinopolis'te ağırlamıştır⁴⁵. Monomachos'un isteği üzerine onu görmek için Athos Dağı'ndan gelen Gürcü Aziz Giorgi Mtatsmindeli, kralın yanı sıra annesi Mariam'ın da orada bulunduğunu öğrenince huzurlarına çıkmış, onlara hayır duası etmiştir⁴⁶. Bizans'la sürdürülen bu yakın ilişkiler, Martha'nın da Bizans sarayında tanınmasına yol açmış olmalıdır. Zira Bizans İmparatoriçesi Theodora (1054-1056), kendi kızı gibi büyütmek üzere⁴⁷ ya da zamanında babasının da başına geldiği gibi esir olarak⁴⁸ Martha'yı istemiştir. Bunu gerektiren sebebin ne olduğu hakkında tarih kaynakları suskundur, ancak Bagrat teklifi memnuniyetle kabul etmiş, kızını Konstantinopolis'e göndermiştir. Martha henüz yolda iken Theodora vefat ettiğinden (1056) bu kalış uzun sürmemiş, kısa süre sonra Gürcistan'a dönmüştür⁴⁹. Bu arada Martha'nın babaannesi Mariam ile birlikte Konstantinopolis'te bulunan Peder Giorgi Mtatsmindeli, Martha'yı görünce, "Bugün imparatoriçe ölmüş ve kraliçe şehri girmiştir" sözleriyle,

---

275-276, 297; Silogava - Shengelia 2007, 76'da, içinde anne Mariam ile Rahip Melkhisedek'in de bulunduğu heyeti, Bagrat'ın gönderdiğini ifade eder.

⁴⁴ Allen 1932, 89; Manvelichvili 1951, 148 ve Brosset 2003, 276'da bu evliliğin Bizans'la yeniden bir ittifak umudunu yok ettiğini belirtirler.

⁴⁵ Olasılıkla Monomachos, Liparit'in güçlenmesi için Bagrat'ı iyi koşullarda tutsak etmiştir. Ne zamanki Liparit Bagrat'ın oğlu Giorgi'yi kendi vekilliğinde ve kızkardeşi Guranduh'tun korumasında tahta çıkarır, Monomachos da Bagrat'ı hediyeler vererek serbest bırakmıştır. Araştırmacılardan, Xylandri 1729, 602; Manvelichvili 1951, 150; Juansher 1991, chapter 17; Brosset 2003, 284; Silogava – Shengelia 2007, 77'de bu kalışın bir çeşit tutsaklık olduğunu düşünürler.

⁴⁶ Brosset 2003, 284.

⁴⁷ Brosset 2003, 289, 298.

⁴⁸ Mikaberidze 1998, 130, 139; Garland 1999, 180'de "Athos Dağı'ndaki Gürcü keşiş Giorgios'un hayatını anlatan kitapta, 1056 yılında, Gürcü bir prensesin çocuk esir olarak Konstantinopolis'e getirildiği, 3-4 yaşlarında olan bu çocuğun babası IV. Bagrat'ın da 30 yıl önce aynı şekilde Konstantinopolis'te bulunduğu kayıtlıdır", diye esir olarak getirildiğini belirtirler.

⁴⁹ Giorgi Mtseri 1981, Böl. 14, 455-456; 298; Alexidze 1991, 205; Thompson 1996, 377; Mikaberidze 1998, 130; Brosset 2003, 289.

Martha'nın gelecekte imparatoriçe olacağı kehanetinde bulunmuştur⁵⁰. Nitekim 1065 yılında Konstantinos Dukas, onu oğlu VII. Mikhael ile evlendirmek üzere Konstantinopolis'e çağırdığında⁵¹, Kraliçe Mariam, Aziz Giorgi'ye, Martha hakkında yaptığı kehanetin doğru çıktığını bildirmiştir⁵². Evliliğin nedeni kesin değildir, ancak Pontus bölgesindeki yıkıcı Türk akınlarına karşı, Gürcülerin ve Bizanslıların güç birliği sağlamak amacıyla yapılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir⁵³. Yanı sıra Martha'nın dillere destan güzelliği de unutulmamalıdır. Anna Komnena;

*“Gerçekten de onun kuğu gibi zarif boyu-bosu, kar gibi beyaz teni, de-
ğirmi bir yüzü vardı. Rengi bir bahar çiçeğinininki ya da bir gülünki gibiydi.
Bakışının ışıltısına gelince, onu hangi ölümlü anlatabilir? Açık mavi göz-
lerinin üzerinde ateşten kaşları kıvrılıyordu. Kuşkusuz bir ressam eli, nice
kez, çeşitli mevsimlerde yetişen çiçeklerin renklerini yeniden üretmiştir;
ama imparatoriçenin güzelliği, göz kamaştıran zarafeti, insanın aklını ba-
şından alan büyüleyici halleri, sözle anlatılacak, sanatla canlandırılacak
gibi değildi. Ne Apelle ne Pheidias ne de herhangi bir diğer sanatçı hiçbir
zaman böylesine bir başarıyı yaratamadılar. Denir ki, Gorgon'un başı,
kendisine bakan insanları taşa çevirmiş; bunu ilerlerken ya da birden
ortaya çıktığında görenin aklı uçup giderdi ve her ne durumda idiyse öyle
kalıverirdi; duygusunu, düşüncesini yitirmişe dönerdi. Kolların, bacak-
ların diğer beden bölümleriyle; bütünü, bölümlerle; bölümlerin bütünlü
öylesine uyumlu oranlar göstermesini hiçbir zaman, hiç kimse, hiçbir in-
san bedeninde görmemiştir. O, canlı bir sanat yapıtıydı, güzelliğe vurgun
insanlar için bir göz şöleniydi. Ona “canlanmış, dünyamıza inmiş sevgi”
dense yeridir”⁵⁴ sözleriyle onun muhteşem güzelliğini tasvir etmiştir.*

Evlilik Martha'nın Dukaslar ve Komnenoslar arasında, mücadele-
lerle dolu yaşamının başlangıcı olmuştur. VII. Mikhael'in babası X.
Konstantinos Dukas, imparator olan I. Isaakos Komnenos'un (1057-1059)
yakın arkadaşıdır. Hastalanınca tahtını kardeşi Ioannes Komnenos'a
bırakmak isteyen Isaakos, onun reddetmesi üzerine tacını, Mikhael
Psellos'un da etkisiyle üstün erdemlere sahip X. Konstantinos Dukas'a

⁵⁰ Giorgi Mtseri 1981, Böl. 14, 455-456; Alexidze 1991, 205; Thompson 1996, 377; Brosset 2003, 289, 298'de Mtatsmindeli'den alıntı vermiştir.

⁵¹ Anna Komnena 1996, 64, dn. 2; Thompson 1996, 300.

⁵² Thompson 1996, 377; Brosset 2003, 289, 289'da Mtatsmindeli'den alıntı vermiştir.

⁵³ Allen 1932, 91; Silogava – Shengelia 2007, 78'de aynı görüştedirler ve Bagrat'ın yeğenini de Selçuklu Sultanı Alparslan ile evlendirerek iki tarafta da gücünü sağlamlaştırdığını belirtirler.

⁵⁴ Anna Komnena 1996, 99.

bırakmıştır⁵⁵. İmparatorluk erkinin ellerinden çıkmasını Dukas ailesine bağlayan Ioannes Komnenos'un eşi Anna Dalassena, her fırsatta Dukaslara karşı olan nefretini ve politik gücünü göstermiştir⁵⁶. Adaletli ve vicdanlı bir kişi olan imparator, kaeserlik makamına, çevirdiği entrikalarla dönemin politik yaşamında etkili olan kardeşi Ioannes'i atamıştır⁵⁷. Konstantinos, o dönemde Konstantinapolis patriği olan Mikhael Kerularios'un yeğeni Eudokia Makrembolitissa ile evlenmiştir⁵⁸ ve bu evlilikten Mikhael, Andronikos ve Konstantinos adlı üç oğul ile Anna, Theodora ve Zoe adlı üç kız çocuğu dünyaya gelmiştir⁵⁹. Konstantinos Dukas ölünce (1067) yerine, Eudokia'nın naibeliğinde oğulları Mikhael ve Konstantinos geçmiştir⁶⁰. Bu dönemde yoğunlaşan Selçuklu akınları nedeniyle Eudokia, eşi Konstantinos'a ölüm döşeginde bir daha evlenmeyeceği yolunda söz vermesine karşın⁶¹, iyi bir komutan olan IV. Romanos Diogenes'i kendine eş olarak seçmiştir⁶². Diogenes 1071 yılının baharında Selçuklu akınlarını

⁵⁵ Finlay 1854, 15; Polemis 1968, 30 (24 Kasım 1059'da); Psellos 1992, 206-207; Angold 1997, 75-76; Bryennios 2008, 33-35; Attaleiates 2008, 79-81, 86'da, Komnenos'un, keşiş olma ve tahtını Konstantinos Dukas'a bırakma kararını kendi iradesiyle verdiğini belirtir; Ostrogorsky 1991, 315-316'da Psellos ve Patrik Leikhudes'in Konstantinos ile samimi birer dost olduklarını ve bu işi bizzat Psellos'un organize ederek yeni imparatora senato önünde erguvan rengi pabuçları onun giydirdiğini belirtir.

⁵⁶ Chalandon 1923, 326.

⁵⁷ Psellos 1992, 219; Zonaras 2008, 120-121.

⁵⁸ Polemis 1968, 29; Psellos 1992, 213; Urfalı Mateos 2000, 136 dn. 72, 73; Zonaras 2008, 120.

⁵⁹ Xylandri 1729, 639; Polemis 1968, 34.

⁶⁰ Finlay 1854, 28; Sevim 1988, 45; Ostrogorsky 1991, 318; Psellos 1992, 219, 221; Garland 1999, 170; Bryennios 2008, 36; Attaleiates 2008, 100.

⁶¹ Xylandri 1729, 639-640; Angold 1997, 78; Zonaras 2008, 120'de Konstantinos'un eşinden yazılı bir belgeyle ant içip ikinci kez evlenmeyeceğine söz vermesini istediğini, imzalanan bu belgenin saklanması için patriği görevlendirdiğini, ayrıca Ayan Meclisi'nin tüm üyelerinden de oğullarından başka bir kimseyi imparator olarak tahta geçirmeyecekleri yolunda söz vermelerini istediklerini belirtir.

⁶² Xylandri 1729, 642-643; Finlay 1854, 28-29'da Skylitze'den aktarır; Vasiliev 1943, 445'te, Askerî Parti'nin Eudokia'yı asker olan Diogenes'le evlenmeye mecbur ettiğini ve bunun Isaakos Komnenos'tan sonra Askerî Parti'nin ikinci zaferi olduğunu belirtir; Psellos (1992, 222-224) ve Zonaras aynı görüştedir. Zonaras 2008, 122'de, "söylenene bakılırsa, Diogenes'le ilişki kurması kendisinin safahata düşkünlüğünden dolayı yahut şehvete kendini kaptırmışlığından değil, tersine o kişi eylemci, savaşçılıkla sınanmış ve benzersiz bir güce sahip bulunduğu içindi" derken; 123'te, imparatorun öldüğünü duyan Diogenes'in tahtı ele geçirmek amacıyla ayaklandığını, durum öğrenildiğinde zincire vurularak Konstantinapolis'e getirildiğini ve isyancı olduğuna karar verilerek cezalandırma hükmünün onaylanması için halkın önüne çıkarıldığında, bedensel gücü ve yakışıklığı nedeniyle herkesle birlikte imparatoriçenin de yüreğinin sızladığını, belki de o zaman Diogenes'e sevdalandığını ifade eder. 124'te bir dalavere ile patriğin elindeki belgeyi aldığını ve patriğin Ayan Meclisi üyelerini de ikna ederek evliliğin gerçekleşmesini sağladığını belirtir; Attaleiates 2008, 108-109'da ise saldırılar nedeniyle patrik dahil saray ileri gelenlerinin erki ele alacak bir imparator arayışı içine girdiklerini, konuyu Eudokia'ya açtıklarını, merhum

durdurmak üzere Malazgirt yakınlarına ulaşmış, komutanlarından bazı-
larının, özellikle de Basilikes'in yanlış yönlendirmesi ve Kaeser Ioannes
Dukas'ın oğlu Andronikos Dukas'ın ihaneti sonucunda yenilgiye uğramış
ve esir düşmüştür⁶³. Ancak Selçuklu Sultanı Alparslan, tutsak imparatoru
çok iyi karşılamış, sofrasında ağırlamış ve diğer tutsaklarla birlikte serbest
bırakmıştır⁶⁴. Fakat Eudokia, kayınbiraderi Kaeser Ioannes Dukas'ın da
kışkırtmasıyla imparatoru kaderine terk etmiş, oğlu VII. Mikhael ile bir-
likte yeniden tahta geçmeye hazırlanmıştır⁶⁵. Dukas, çevirdiği entrikalarla
Diogenes'in taht iddiasında bulunmasını önlemek amacıyla gözlerine mil
çektirtmiş, bu arada sarayda sahneye koyduğu bir oyunla da muhafız-
ların Eudokia'yı korkutmasını sağlayarak onun Prote (Kınalıada)'deki
Meryem Manastırı'na sığınmasına sebep olmuştur. Daha sonra askeri
güç ve ikna yoluyla senatoyu Eudokia'ya karşı çevirmeyi başarmış; bir
ferman çıkarttırarak saçlarını kestirip rahibe elbisesi giydirterek saraydan
uzaklaştırmıştır⁶⁶. Bir yandan da, Komnenos ailesinin gücünü kırmak için,
Anna Dalassena'nın Diogenes'le yazıştığı yalanını uydurarak imparatorun

---

imparatorun kıskançlık nedeniyle verdiği evlenme yasağı kararının ülke için tehlikeli olduğunu düşünerek Nikephoros Botaneiates ya da Diogenes'in eş olarak seçilmesi gerektiğini, o sırada Konstantinopolis'te bulunmayan Botaneiates'in yerine imparatoriçenin Diogenes'i seçtiğini ve çocuklarının haberi olmadan onunla evlenerek tahta ortak ettiğini ileri sürer; Urfalı Mateos ise (2000, 136-137) bu olayı; Eudokia'nın Romanos adlı bir prensi gizlice getirip kendi yatak odasında sakladığı, sonra imparatorun kardeşi Sezar'ı çağırarak ne yapması gerektiği yolunda onun ağzını aradığı, Sezar'ın da "*ben ve oğulların senin kullarınız, istediğin adamı tahta çıkarabilirsin*" sözleri üzerine "*odama gir ve imparatorun önünde eğil*" diyerek Diogenes'i gösterdiği şekilde aktarmıştır; Angold 1997, 78'de Psellos'tan aktarır; Garland 1999, 173-174'te dönem kaynakları ile güncel yayınlardan yararlanarak geniş bir anlatım sunar.

- ⁶³ Xylandri 1729, 657; Finlay 1854, 40-41; Sevim 1988, 58-72'de savaş ayrıntılı bir şekilde ele alır, Andronikos'u Diogenes'in üvey oğlu olarak tanıtır; Angold 1997, 45; Garland 1999, 176; Bryennios 2008, 49-55; Zonaras 2008, 135-137; Attaleiates 2008, 164-166; Kaeser ile yakın dost olan Psellos, Andronikos'un ihanetinden bahsetmez; Grousset 2006, 613'te Attaleiates'ten alıntı yaparak komutanın adını Mikhael Dukas olarak verir, ancak Attaleiates, Diogenes'in karısının oğlu Mikhael'in amcaoğlu diyerek Andronikos'a işaret eder.
- ⁶⁴ Xylandri 1729, 658-659; Finlay 1854, 41-42; Vasiliev 1943, 451; Psellos 1992, 231; Urfalı Mateos 2000, 143; Grousset 2006, 614; Bryennios 2008, 56; Zonaras 2008, 137-138; Attaleiates 2008, 167-169.
- ⁶⁵ Chalandon 1923, 325; Psellos 1992, 230'da konuyla ilgili yapılan toplantıda oybirliği ile alınan karar gereğince olduğunu belirtir; Angold 1997, 45'te, bu yenilginin, Romanos'u defetmek isteyen Andronikos Dukas için iyi bir fırsat olduğuna işaret eder; Garland 1999, 176; Bryennios 2008, 55-56; Attaleiates 2008, 172-173.
- ⁶⁶ Xylandri 1729, 660; Finlay 1854, 43; Garland 1999, 177; Bryennios 2008, 57-58'de tüm bu entrikaları Kaeser Ioannes Dukas'ın; Anna Komnena 1996, 16, dipnot 1'de Mikhael'in eğitmeni Psellos'un; Zonaras 2008, 139'da her ikisinin ortaklaşa düzenlediğini; Attaleiates 2008, 173'te ise "*bu kişiler*" diyerek Dukas'ın yalnız olmadığını belirtirler; Psellos ise 1992, 231-237'de benzer olayları kendini ve kaeseri karıştırmadan aktarır.

onları Prinkipo (Büyükada) Adası'na sürgüne göndermesini sağlamıştır⁶⁷. Böylece 1071 yılında taç giyen yeğeni üzerinde kontrolü ele geçirmiştir⁶⁸. Mikhael'in imparator olmasıyla birlikte 1065 yılından beri Eudokia Makrembolitissa'nın yanında kalan Martha, Ioannes Dukas tarafından Mikhael ile evlendirilmiş ve Maria adını almıştır⁶⁹. Bu evlilikten 1074 yılında Konstantinos Dukas dünyaya gelmiştir. Evliliğinden bir yıl sonra Maria'nın babası IV. Bagrat hastalanmış, babası ölüm döşeğinde yatarken babaanesi Mariam ve annesi Borena ile birlikte Kartli'de bulunan babasını ziyaret etmiştir⁷⁰.

Ioannes Dukas'ın Mikhael üzerindeki kontrolü uzun sürmemiş, zayıf karakterli Mikhael bu kez de hesaplayıcı görevine getirdiği Nikephoros'un etkisi altına girmiştir⁷¹. Ionnes Dukas'a rakip olan ve Anna Dalassena'nın ona karşı husumetini bilen Nikephoros'un etkisiyle Mikhael daha önce Diogenes yanlısı oldukları için sürgüne gönderdiği Komnenos ailesini geri çağırtmıştır. Eşi Maria'nın amcasının kızı Helene'yi de Isaakos Komnenos'la evlendirerek hem yaptığı hatayı telafi etmek hem de bu aileyle bağlarını güçlendirmek istemiştir⁷². Komnenosların kaçınılmaz yükselişini gören Ioannes Dukas da torunu Eirene Dukaina'nın I. Aleksios Komnenos ile evlenmesini sağlayarak⁷³ gücünü arttırmaya çalışmıştır. İki aile üyesi, Diogenes ailesinden kişilerle evli olduklarından dolayı, Eudokia Makrembolitissa'nın Romanos Diogenes'le evlenmesinden sonra önem kazanan Komnenoslara böylece eski itibarları geri verilmiştir⁷⁴.

⁶⁷ Polemis 1968, 37; Garland 1999, 177; Bryennios 2008, 60-62.

⁶⁸ Finlay 1854, 43; Bryennios 2008, 46-67.

⁶⁹ Mikaberidze 1998, 130.

⁷⁰ Alexidze 1991, 207'de, Maria'nın bir kez de 1081 yılında Gürcistan'ı ziyaret ettiğini belirtir; Brosset 2003, 295.

⁷¹ Finlay 1854, 46; Polemis 1968, 37; Ostrogorsky 1991, 321; Angold 1997, 122-124; Bryennios 2008, 86; Zonaras 2008, 141-143; Attaleiates 2008, 184-187.

⁷² Chalandon 1923, 326; Anna Komnena 1996, 62'de bu evliliği Maria'nın ayarladığını belirtir; Angold 1997, 123; Garland 1999, 188.

⁷³ Dielh 1908, 54; Chalandon 1923, 327; Polemis 1968, 39; Smythe 1997, 147, dipnot 43'te hem ailesini hem de yeğeni VII. Mikhael'i korumak için bu evliliği ayarladığını düşündür; Hill 2003, 69-70; Bryennios 2008, 121-123, 131'de, Ioannes Dukas'ın, oğlu Andronikos'un, Roussel ile savaşığı sırada aldığı yaralardan dolayı az ömrü kaldığı için endişelenmeye başladığını, aileye koruyucu bir erkek gerektiğini ve gelini Bulgar Prensesi Maria'nın teşvikiyle eş adayı olarak Aleksios Komnenos'u seçtiğini; evliliğe imparatorun ve Aleksios'un annesi Anna Dalassena'nın onay vermemesine karşın, imparatorun bir ayaklanmayı bastıran Aleksios'u övmesini fırsat bilen Ioannes Dukas'ın evlilik için onay almayı başardığını ve olasılıkla 1078 yılının Ocak ayında evliliğin gerçekleştiğini bildirir.

⁷⁴ Garland 1999, 188.

Bu dönemde bir yandan Peçenekler Makedonya ve Trakya boylarına saldırıya geçmiş bir yandan da Romanos Diogenes'e yapılanları duyan Selçuklular Anadolu'ya seferler yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine İmparator Mikhael, Isaakos ve Aleksios Komnenos kardeşlere komutanlık vererek Selçukluları durdurmak üzere görevlendirmiştir⁷⁵. Ancak bu arada Ioannes Dukas ondan kurtulmayı ümit eden Hesaplayıcı Nikephoros'un, imparatoru ikna etmesi sonucunda isyan eden Roussel'ı yakalamak üzere gönderilmiş⁷⁶; bu durumun farkına varan Ioannes Dukas, Roussel'in kendisini imparator yapma teklifini kabul etmiştir. Ancak her ikisi de Selçuklu komutanı Artuk tarafından yakalanıp para karşılığında serbest bırakılınca, Ioannes Dukas, imparator olmak için isyan edenlerin başına gelen cezadan korunmak amacıyla keşiş kıyafetleri giyerek saçını tıraş ettirmiş ve Mikhael'in karşısına o şekilde çıkınca affedilmiştir. Bundan sonra da bir süre gözden uzak kalmayı tercih etmiştir⁷⁷.

İmparatorun yeteneksiz ve korkak kişiliği, devlet işlerinden çok edebiyata, felsefeye ve güzel konuşma sanatına ilgi duyması Hesaplayıcı Nikephoros'un etkisinde fazlasıyla kalması, başarı kazanmalarına rağmen ödüllendirilmeyen hatta kıskançlık nedeniyle haklarında isyan edecekleri dedikoduları yayılan Nikephoros ve Ioannes Bryennos ile Basilikes'in işbirliği yaparak imparatoru devirme girişimlerine neden olmuştur. 1078 yılında bu başkaldırı Aleksios Komnenos tarafından bertaraf edilmişken bu kez de Anatolikon temasının komutanı Nikephoros Botaneiates⁷⁸ ayaklanmıştır⁷⁹. İznik halkı tarafından sevgiyle karşılanan, askerinin desteğini alan ve Konstantinopolis'te de yandaşlar bulan Botaneiates, Konstantinopolis'te çıkan isyandan da cesaret olarak yola çıkmıştır⁸⁰. Bunu duyan İmparator Mikhael, isyanın şiddetlenmesinden korkarak tacını bırakmaya karar vermiş⁸¹, onu ikna etmeye çalışan komutan Aleksios Komnenos'a kardeşi

⁷⁵ Anna Komnena 1996, 61; Bryennios 2008, 70-72.

⁷⁶ Polemis 1968, 37; Bryennios 2008, 86-87; Zonaras 2008, 144; Attaleiates 2008, 189.

⁷⁷ Xylandri 1729, 663-664; Polemis 1968, 38-39; Bryennios 2008, 94-97; Zonaras 2008, 145-146; Attaleiates 2008, 192-196.

⁷⁸ Botaneiates, X. Konstantinos döneminde magistros rütbeli önemli bir komutandır ve Danube'de Peçeneklere karşı savaşırken esir düşmüştür (Finlay 1854, 25; Zonaras 2008, 118).

⁷⁹ Bryennios 2008, 119-132; Attaleiates 2008, 215'te, Botaneiates'in defalarca kez imparatora mektup yazarak kötü yönetimden ve imparatorluğu yıkıma götürmekten vazgeçmesi için uyardığını yazar.

⁸⁰ Finlay 1854, 56; Attaleiates 2008, 237'de, kentlilerin yanı sıra sürgündeki imparatoriçenin ve hısmalarının da Botaneiates'i desteklediklerini, ona elçiler gönderilmesini onayladıklarını ve şehre girerken ilahiler okunmasını istediklerini belirtir.

⁸¹ Bryennios 2008, 139-140'da imparatorun kendi isteği ile tahtı bıraktığını ileri sürerken; Zonaras (2008, 148, 152) ve Attaleiates (2008, 267) Botaneiates gelmeden, Konstantinopolis'teki

Konstantinos'u tahta geçirmesini söylemiştir⁸². Konstantinos da bu teklifi kabul etmeyince⁸³ Botaneiates mukavemetle karşılaşmadan, üç gün sonra Konstantinopolis'e gelmiş, 1078 yılında imparator olarak taç giymiştir⁸⁴. Botaneiates'in tek başına mı yoksa eşi Vevdene ile mi taç giydiği, hatta Vevdene'nin o dönemde sağ olup olmadığı tartışmalıdır⁸⁵. Ancak Anna Komnena'nın Eudokia'nın, Botaneiates daha başkente girmeden ona bir mektup yazdığı ve kendisiyle (belki de kızı Zoe ile) evlenmesini sağlama-ya çalıştığı yolunda söylentiler olduğunu belirtmesi⁸⁶, eşinin sağ olmadığına işaret ediyor olmalıdır.

Bu arada devrik imparator Mikhael, Blakherna (Ayvan Saray)'daki Meryem Kilisesi'ne sığınmış, yanında bulunan amcası Ioannes Dukas'ın telkinleriyle saçını kestirip keşiş elbiselerine bürünmüştür⁸⁷. Patrik Kosmas iyi niyetinden emin olduğu imparatoru yüksek rütbeli keşişler arasına almış daha sonra da Ephesos (Efes) metropoliti olarak törenle kutsamıştır⁸⁸. İmparatorun eşi Maria ve oğlu Konstantinos ise Sidera semti yakınındaki Petrion Manastırı'na yerleşmiştir⁸⁹.

---

yandaşlarının imparatorluk sarayını ele geçirdiklerini, eşi ve çocuklarıyla Blakhernai Sarayı'na sığınan imparatoru tahttan indirdiklerini ve ona keşiş elbisesi giydirerek adı bir binek hayvanı üzerinde Studios Manastırı'na götürdüklerini belirtir.

⁸² Bryennios 2008, 139-140.

⁸³ Bryennios 2008, 19'da Aleksios'un Konstantinos'u saraya götürdüğünü, ancak halkın hep bir ağızdan onun yönetimini istemediğini, bunun üzerine dehşete düşen Konstantinos'un bu işten vazgeçtiğini belirtirken s. 140'da Aleksios'un yönetime geçirme teklifini reddettiğini ileri sürer.

⁸⁴ Bryennios 2008, 132-142; Zonaras 2008, 152-153; Attaleiates 2008, 265-220.

⁸⁵ Bryennios Vevdene'nin sağ olduğunu bildirirken (2008, 143), Attaleiates 2008, 265-220'de tek başına taç giydiğini ima eder. Laiou ise bu iddiayı, Botaneiates'in yükselmesini çekemeyenlerin uydurduğu görüşündedir (1992, 174); Zonaras 2008, 152-153'te "*saraya varır varmaz patriğin elinden taç giydi*" sözlerine yer verir ancak, Banchich - Lane 2009, 6-7'de, Zonaras'ın ikinci evlilik üzerine yaptığı bir yorumdan ve hayatıyla ilgili bazı bilgilerden yola çıkarak Vevdene'nin sağ olduğu, Botaneiates tahta çıktığında onun da imparatoriçe unvanını aldığı, ancak kısa bir süre vefat ettiği sonucuna varırlar. Hatta Zonaras'ın 1078 yılında evlenen Botaneiates ile Vevdene'nin düğün merasimine katıldığı görüşünü ileri sürerler; Garland - Rapp, 2006, Vevdene'nin 1079 yılında ölmüş olduğunu düşünürler.

⁸⁶ Anna Komnena 1996, 99.

⁸⁷ Laiou 1992, 174; Anna Komnena 1996, 47; Bryennios 2008, 142; Attaleiates 2008, 267; Zonaras 2008, 148.

⁸⁸ Bryennios 2008, 140, 142; Zonaras 2008, 154'te Kutsal Synodos'un kararı, Polemis 1968, 44'te ise olasılıkla Botaneiates'in isteği üzerine bu göreve atandığını, ancak bunun göstermelik bir görev olduğunu, Mikhael'in oraya sadece bir kez gittiğini ve Konstantinopolis'e dönerek yaşamını Manuel'in manastırında sürdürdüğünü belirtirler; Attaleiates 2008, 298'de ise bu olayı Botaneiates'in yüce gönüllülüğüne bağlar.

⁸⁹ Bryennios 2008, 142.

Bir süre sonra Botaneiates evlenmeyi düşünmüştür. Adaylar arasında saraya yakın pek çok ailenin kızı bulunmaktadır. Ancak yeni imparator tercihini devrik imparatorun ailesi tarafında kullanmış; ya anne (Mikhael'in annesi Eudokia) ya eş (Mikhael'in eşi Maria Alania) ya da kardeş (Mikhael'in kızkardeşi Zoe) ile evlenmek istemiştir. İlk olarak dileğini daha önce Konstantinos Dukas ve Romanos Diogenes'le evlenen Eudokia'ya iletmış, o da teklifi kabul edince saraya getirilmesini istemiştir⁹⁰. Ancak bazı keşişlerin, bir kadının üçüncü kez evlenmesinin günah olduğunu belirtmesi üzerine vazgeçmiş⁹¹, bu kez de manastıra kapanmış olmakla birlikte hala hayatta olan Mikhael'in eşi Maria Alania'ya yönelmiştir ve tam anlamıyla zina işlemiştir⁹². Aslında Botaneiates aile bağlarının yönetimi etkilediğini gördüğünden evlenmek için akrabalık bağlarından uzak durmayı tercih etmiştir⁹³. Ancak yeğenleri için tahtı güvenceye almak en büyük kaygısı olan Ioannes Dukas, Botaneiates ile Mikhael'in karısı Maria'nın evliliğini ayarlamak üzere yeniden ortaya çıkmış⁹⁴ ve Maria'nın, onu rahatsız edecek

⁹⁰ Xylandri 1729, 676; Leib 1950, 131-132'de, çok acılar çekmiş bir kadının bu teklifi geri çevirmesinin mümkün olmadığını belirtir; Laiou 1992, 173; Anna Komnena 1996, 99'da, Eudokia'nın, Botaneiates daha başkente girmeden ona bir mektup yazdığı ve kendisiyle (belki de kızı Zoe ile) evlenmesini sağlamaya çalıştığı yolunda söylentiler olduğunu belirtir; Garland-Rapp, 2006; Bryennios 2008, 143, dn. 24; Zonaras 2008, 154.

⁹¹ Anna Komnena 1996, 99'da, Botaneiates'in hizmetkârlarından hadım Kydoniates denen Leon'un, imparatora Eudokia hakkında uzun uzadıya bilgiler aktararak evlilikten vazgeçirdiğini, insan çekiştirmekten dehşete düştüğü için onun söylediklerini aktarmanın kendisine yakışmayacağını bildirir.

⁹² Xylandri 1729, 676; Chalandon 1923, 326; Leib 1950, 140; Laiou 1992, 174'te, evliliğin daha çok zina olarak değerlendirildiğini trigamy tartışmalarının ikinci planda kaldığını belirtir; Kalavrezou 1994, 249'da, üçüncü evliliğin hangi koşullarda yapılabileceğini belirterek Botaneiates'in evlilik yaşını geçmiş olduğunu, her ikisinin de çocuğu bulunduğunu ve Maria'nın kocasının sağ olduğunu belirterek bunun zina olduğunun araştırmacılar tarafından tartışıldığını söyler; Bryennios 2008, 143, dn. 24; Zonaras 2008, 154; Botaneiates'i her fırsatta öven ve yakınında bulunan Attaleiates ise bu evliktan söz etmemiştir;

⁹³ Hill 2003, 146; "Bizans'ta akrabalık ilişkileri önemliydi. 1081 yılında üç kadın mükemmel bir ustalıkla akrabalık oyunu oynayarak imparatorluk tahtına kimin nasıl çıkacağına yön vermeye çalıştılar. Kaesar Ioannes esas itibarıyla dul olan üç kadının yanında acemi kalıyordu. Söz konusu üç kadın Anna Dalassene, Maria Alania ve Bulgaristanlı Maria idi. Durumdan yararlanan kişi Aleksios Komnenos'tu ve belki de başarısının sırrı iki annesinin olmasıydı: biyolojik annesi Anna ve onu evlat edinen Maria Alania" sözleriyle, bu ilişkilerin ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.

⁹⁴ Leib 1950, 132'de, Kaesar Ioannes'in, Eudokia Makrembolitissa'nın tahta geri dönmesi karşısında, sürgüne gönderdiği için kendisinden intikam alacağından korktuğundan ve erkin sonradan imparator olma olasılığı bulunan yeğeni Konstantinos'a geçmesi için bu evliliği ayarladığını düşünür; Polemis 1968, 39; Hill 2003, 70, "Onun niyeti hiç kuşkusuz Mikhael'in oğlu Konstantinos'u tahta geçirmektir" sözleriyle aynı görüşü paylaşır.

akrabası bulunmadığını hatırlatarak etkilemeyi başarmıştır⁹⁵. Maria da yine aynı kişinin öğüdü doğrultusunda bu evliliği kabul edince saraya dönmüştür⁹⁶. Bryennios'a göre; çift evlilik töreni için Hagia Sophia Kilisesi'ne geldiklerinde, nikâhı kıyacak olan papaz, keşiş olarak manastıra kapanmasına karşın devrik imparator Mikhael'in ve Botaneiates'in ikinci eşinin yaşıyor olmalarından dolayı tereddüde düşünce, Ioannes Dukas evliliğin bozulmasından korkarak hemen torunu Mikhael Dukas'a işaret etmiş, yeni bir papaz getirmesini istemiştir⁹⁷. Mikhael bir papaz getirip diğerini de bir şey söyleyecekmiş gibi dışarı çıkartınca nikâhın gerçekleşmesi sağlanmıştır⁹⁸. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere büyük olasılıkla Vevdene sağ değildir. Problem Maria'nın eşi Mikhael'in sağ olması ve yasak olmasına karşın Maria'nın ikinci, Botaneiates'in ise üçüncü evliliklerini yapıyor bulunmasıdır⁹⁹.

Urfalı Mateos, daha ileri giderek Botaneiates'in ayaklanmasını ve Maria ile evlenmesini, Mikhael'in çok dindar olduğu için imparatoriçe ile cinsel münasebette bulunmadığı, bunun üzerine imparatoriçenin Romalı prenslerden Botaniat adlı birisiyle düşüp kalkmaya başladığı ve onu kocasına karşı kışkırttığı şeklinde açıklamıştır¹⁰⁰.

⁹⁵ Mullet 1984, 203; Anna Komnena 1996, 98; Smythe 1997, 147, dn. 43'te, yabancı gelinlerin Bizanslı gelinlere nazaran sarayda güçlerinin daha az olacağı düşüncesine karşın Maria'nın yalnızlığının Botaneiates'le evlenmesine yaradığını düşünür; Hill 2003, 70-71'de "*Ancak bu tam olarak doğru değildir, çünkü Maria'nın bir kuzeni, yine Kaesar Ioannes Dukas'ın buyruğuyla, Anna Dalassene'nin yargılanmasından sonra, Mikhael Dukas'ın tasarladığı uzlaşma paketinin bir parçası olarak 1072'de Isaakios Komnenos'la evlendirilmiştir*" sözleriyle Maria'nın çok da yalnız olmadığına dikkat çeker; Garland-Rapp, 2006.

⁹⁶ Alexidze (1991, 206) Botaneiates'in tahtı zorla gasp ettiği için, Maria ve Dukas ailesinin gücüne şiddetle ihtiyaç duyduğunu, Maria'nın da oğlu için tahtı garantilemek amacıyla olduğunu belirtir. Böylece Maria kendinden çok yaşlı bir adamla yaşamak zorunda kalmıştır. Ancak Maria bu evlilikten memnundur, özellikle Botaneiates onu halefleri arasında gösterdikten sonra; Ostrogorsky de (1991, 322) evliliğin Dukas ailesi ile bağlantı kurmak ve Bizans'taki meşruiyet duygularını tatmin etmek gayesiyle yapıldığını ileri sürer; Angold 1997, 125'te, oğlunun imparatorluk haklarını korumak için kabul ettiğini düşünür; Smythe 1997, 147; Hill 2003, 147-148'de "*Maria Alania da mor odada doğmuş oğlu Konstantinos'un tahta geçmesini garantilemeye çalışıyordu. Konstantinopolis'teki tek akrabaları Dukaslardı. Bu nedenle Botaneiates'le evlenmeyi kabul etmiş, kuzeni ya da yeğenini de İsaakos Komnenos'la evlendirerek Komnenoslarla akraba olmayı amaçlamış olmalıdır*" şeklinde görüşünü ifade eder.

⁹⁷ Laiou 1992, 174; Bryennios 2008, 143; Zonaras 2008, 154'te nikâhı kıyan papazın görevinden azledildiğini belirtir.

⁹⁸ Laiou 1992, 174; Bryennios 2008, 143-144.

⁹⁹ Laiou 1999, 180-183, 192.

¹⁰⁰ Urfalı Mateos 2000, 151-152.

Böylece Ioannes Dukas yeniden basilissa olan Maria'nın gönlünü kazanırken yeğeni VII. Mikhael'i keşiş olmaya teşvik ederek Botaneiates'in önünden çektiği ve Maria ile evlenmesini sağlayarak onun tahttaki yerini hukukileştirdiği için, Botaneiates'in sevgisine mazhar olmuştur. Bu ilgi Ioannes Dukas'ın torunuyla evli olan Aleksios'a da güç katmıştır¹⁰¹.

Botaneiates zamanında da pek çok ayaklanma olmuş, bunları başarıyla savuşturan Isaakios ve Aleksios Komnenos kardeşler imparatorun dikkatini çekmişlerdir. Botaneiates, Anadolu Beylerbeyi olan Isaakios'un yanı sıra Aleksios'u da Rumeli Beylerbeyi atayarak ödüllendirmiş, onlara değer vermiş ve zaman zaman sofrasında ağırlamıştır¹⁰². Fakat bu başarılar saray çevresinin, özellikle de Botaneiates'in iki yakın adamı Borilos ve Germanos'un kıskançlık duygularını alevlendirmiş, iki kardeşi kör etmek üzere planlar yapmaya başlamalarına sebep olmuştur¹⁰³. Komnenoslar da bu sıkıntıdan kurtulmanın çaresini İmparatoriçe Maria'ya yakınlaşmakta görmüşlerdir. Kardeşler önce haremağalarının dostluğunu kazanmışlar, Ioannes Komnenos da zaten Maria'nın kuzeniyle evli olduğundan dikkat çekmeden ilişkilerini geliştirmeyi başarmışlardır¹⁰⁴. Daha sonra Isaakos'un çabalarıyla haremağaları imparatoriçenin Aleksios'u evlat edinmesini de sağlamışlardır¹⁰⁵. Bu gelişmeler düşmanların daha çok bilenmesine sebep olmuş, kardeşler ölümden kurtulmak için tek çarenin imparatorluğu ele geçirmek olduğunu düşünmeye başlamışlardır¹⁰⁶. Botaneiates'in kendisinden sonra tahtı, ortak imparator Konstantinos yerine, Synadenos adında bir akrabasını evlat edinerek miras yoluyla ona bırakmayı tasarladığı söylentisini duyan Maria çok üzülmüş; bunu hisseden Komnenoslar bekledikleri fırsatı yakalayarak düşüncelerini Maria'ya açmışlardır. Tahtı ele geçirirlerse hem onu koruyup gözetceklerini hem de oğlu Konstantinos'u ortak imparator yapacaklarını ant içerek vaat etmişlerdir¹⁰⁷. Sarayda görevli, Alan soyundan

¹⁰¹ Angold 1997, 125.

¹⁰² Anna Komnena 1996, 61; Zonaras 2008, 157'de onlardan tahttaki ardıllarım diye söz ettiğini ifade eder.

¹⁰³ Finlay 1854, 59-60; Leib 1950, 137; Anna Komnena 1996, 61-62, 67; Hill 2003, 72-73; Zonaras 2008, 157.

¹⁰⁴ Leib 1950, 137; Anna Komnena 1996, 62, 67.

¹⁰⁵ Anna Komnena 1996, 62; Angold 1997, 126; Hill 2003, 35, 84; bu Aleksios'un tahta geçişini de meşrulaştırmıştır.

¹⁰⁶ Anna Komnena 1996, 62-63.

¹⁰⁷ Leib 1950, 138; Anna Komnena 1996, 64-65; Smythe 1997, 147'de, Alexiad'ı kaynak göstererek Maria'nın oğlunun geleceğini garanti altına almak için işbirliği yaptığından söz eder.

bir magistrosun, olasılıkla Maria'nın da haberi olarak Komnenoslara gelmesi ve Germanikos ve Borilos'un tahtı ele geçirmek üzere planlar yaptıklarını duyduğunu belirtmesi üzerine Komnenoslar orduyu toplayarak isyan etmiş¹⁰⁸, bunun sonucunda hem Dukaslar¹⁰⁹ hem de ordunun desteğini alan Aleksios Komnenos (1081-1118), imparator olarak alkışlanmıştır¹¹⁰.

Bu sırada İmparatoriçe Maria, oğlu Konstantinos ile sarayda kalmaya devam etmiştir. Ancak daha başlangıçta, isyana katılan Dukasların damatlarından Georgios Palaiologos'un donanmayla gelip "Yaşayın İmparator Aleksios ve İmparatoriçe Eirene" diye bağırmasının Aleksios yanlılarınca engellenmeye çalışılması, Aleksios'un annesi, kardeşleri ve Maria ile birlikte Boukoleon Sarayı'na yerleşerek eşi Eirene'yi akrabalarıyla birlikte Aşağı Saray'da bırakması ve bir süre sonra Patrik Kosmas'ın elinden tek başına taç giymesi, Maria ile evleneceği yolunda dedikoduların yayılmasına sebep olmuştur¹¹¹.

Anna Komnena kitabında geniş yer verdiği bu kalışı; yalan söylemekten nefret ettiğini ve doğduğunda Konstantinos'la nişanlandırıldığı için yanında büyüdüğü Maria'nın tüm sırlarını kendisiyle paylaştığını belirterek;

"Ozanın dediği gibi 'Sarışın Menelaos'u" için korkuyordu. Orada kalmasının nedeni, bazı kişilerin haset yüzünden, bu iş için başka nedenlerin var olduğunu öne sürmelerine rağmen, ailesel bağlar idi ki, bunun

¹⁰⁸ Anna Komnena 1996, 69; Zonaras 2008, 157-158; Bryennios 2008, 19-26.

¹⁰⁹ Özellikle Aleksios'tan isyana katılması için çağrı alan Ioannes Komnenos, yolda başkente giden bir vergi toplayıcısının topladığı paralara el koyarak ve karşılaştığı Türk askerlerini para karşılığında orduya alarak zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Aleksios'un tahta geçirilmesi için etkileyici bir konuşma yapmıştır (Magdalino 1997, 202).

¹¹⁰ Anna Komnena 1996, 78-81; Angold 1997, 126; Urfalı Mateos 2000, 154'te, Botaneiates'in tahtı cebren ve imparatorun karısıyla yaşadığı yasak ilişkiden dolayı ele geçirmesi nedeniyle pişmanlık duyması üzerine kendi isteği ile terk ettiğini ve manastıra çekildiğini belirtir. Aleksios'tan önce de dört ay Melissianos'un tahta geçtiğini ileri sürer.

¹¹¹ Chalandon 1923, 328'de şüphesiz Aleksios'un bu evliliğe karar verdiğini ancak patriğin direnmesi sonucunda vazgeçmek zorunda kaldığını düşünür; Ostrogorsky 1991, 348'de, Aleksios'un kadınların nüfuzuna açık bir kimse olduğunu, kendisinden evvelki iki imparatorun dul kalan Maria'nın sihriyle kapıldığını, ihtirasla bağlandığı bu kadın uğruna eşi Irene'yi feda etmeye hazır olduğunu ileri sürer; Anna Komnena 1996, 100; Angold 1997, 126; Smythe 1997, 147; Treadgold 1997, 612'de ise, Aleksios'un, tahta çıkışını yasallaştırmak için kendinden önceki iki imparatorla evlenen şehvetli imparatoriçeyle evlenmeyi düşündüğünü ve kendinin henüz evladi olmadığı için Maria'nın oğlu Konstantinos'u kendisine halef olarak seçtiğini bildirir; Hill 2003, 74, 143'te "1078-1083 yılları arasında Eirene Dukaina ile Aleksios'un çocukları olmayacağından korkuluyordu. Çocuk sahibi olmama boşanma için yasal bir gerekçe oluşturmasa da Aleksios'un Eirene'den boşanıp çocuk doğurabilecek durumdaki Alania Maria ile evlenmeyi tasarlamasının bir nedeni olabilir" şeklindeki yorumu ile Aleksios'un bu evliliği düşündüğünü ifade eder.

söz götürebilecek yanı yoktu, daha önceden biriyle hısımlık kurmuş birini de oğul edinmişti. Onun tutumunu belirleyen şey, herkesin kınayacağı bir neden değildi, ne de bu adamların çekiciliği ve gösterdikleri yakınlık idi; ama gurbet elde hısımsız, akrabasız, içten dostu ve kesinlikle bir tek bile memleketlisi olmaksızın bulunuyor olması gerçeği idi. Bu nedenle düşüncesizlik edip saraydan ayrılmak istemiyordu; çünkü kendi güvenlikleri konusunda yazılı bir yüklenim olmaksızın oradan ayrılırsa çocuğunun başına kötü bir şey gelmesinden korkuyordu; böyle kazalar hükümdar devrilince sık sık başa gelir”.

Diyerek imparatoriçenin sadece oğlunun haklarını korumak amacıyla oluşuyla açıklamıştır¹¹².

Dukaslar bu dedikodulara inanmamakla birlikte, Anna Dalassena'nın kendilerine karşı uzun zamandan beri düşmanca tavır takınmış olduğunu bildiklerinden ihtiyatlı davranmışlar ve Patrik Kosmas'ı yanlarına çekmişlerdir¹¹³. Anna Dalassena da Dukas ailesine olan düşmanlığından dolayı Aleksios'un bu düşüncesini desteklemiş¹¹⁴, Eirene'ne taç giymeden önce, Patrik Kosmas'ın yerine kendine yakın olan keşiş Eustratios'u geçirmeye kalkışmıştır. Bu değişiklik, patrik tarafından “Kosmas'a (ermiş Kosmas) ant olsun ki, Eirene benim elimden taç giymedikçe patrik tahtını bırakacak değilim” sözleriyle geri çevrilince, Aleksios'tan 7 gün sonra Eirene de Patrik Kosmas eliyle taçlandırılmıştır¹¹⁵.

Maria ise, Ioannes Dukas'ın öğütleriyle (ki daha önce kendisine söz verildiği gibi) imparatorundan, kendisi ve oğlu için sadece yaşam güvenliğinin değil, oğlunun da mor ayakkabı giyerek tahta ortak edileceğinin ve taç takacağına güvenceye alındığı, mor mürekkeple yazılmış ve yaldızlı mühür taşıyan bir fermanın verilmesini istemiştir¹¹⁶. Bundan sonra Konstantinos da Botaneiates tarafından giymesine izin verilen yarı mor ipekli ayakkabısını çıkararak¹¹⁷ imparatorlara özgü tümü mor renkli ayakkabıyı giymiş,

¹¹² Anna Komnena 1996, 96-97.

¹¹³ Anna Komnena 1996, 98

¹¹⁴ Mullet 1984, 202; Hill 2003, 148.

¹¹⁵ Diehl 1908, 55; Chalandon 1923, 328; Polemis 1968, 70; Anna Komnena 1996, 100; Angold 1997, 127.

¹¹⁶ Anna Komnena 1996, 104-105; Angold 1997, 127; Magdalino 1997, 203'te, Aleksios Komnenos'un, isyan sırasında büyük desteğini gördüğü Dukas ailesine bir gönül borcunu ödemek için Konstantinos'u ortak imparator ilan ettiğini ve kızı Anna ile nişanlandığını belirtir.

¹¹⁷ Anna Komnena 1996, 104; Hill 2003, 148.

imparatorlara özgü tacı takmış, tören alaylarında hemen imparatorun ardınca yürümeye başlamıştır¹¹⁸. Oğlunun ortak imparatorluğunu garantiye alan Maria da kendi konumuna uygun düşen bir alayla çıkıp Mangana kompleksinde yer alan St. Georgios Manastırı'na yerleşmiştir¹¹⁹. Bir süre sonra da (olasılıkla 1088 yılında) Maria, biraz kendi isteği biraz da zorlama ile üzerindeki giysileri çıkartarak rahibelere özgü siyah elbiselere bürünmüştür¹²⁰. Ancak Zonaras, Maria'nın oğlu ile birlikte, Botaneiates'in altın yaldızlı mürekkeple mühürlendiği bir fermanla kendisine bağışladığı Manganalılar Manastırı'ndaki konağına gittiğini, bir süre oğlunun imparatorluk alametlerini (erguvan giysi, erguvan renkli sandalet, biat gösterisi ve ferman imzalama hakkı) taşıdığını, sonradan tüm bunların elinden alınarak Aleksios'un tek başına hükümdar olduğunu belirtmiştir¹²¹. 2 Aralık 1083 yılında doğan Aleksios ve eşi Eirene'nin kızı Anna ile 1091 yılında nişanlandırılarak geleceğin imparatoru diye ilan edilen Konstantinos¹²², Aleksios'un 1087 yılında doğan oğlu Manuel'i 1092 yılında geleceğin imparatoru olarak onurlandırmasıyla da tahta geçme umudunu tamamıyla kaybetmiştir¹²³.

Bir süre sonra Maria ile Konstantinos'un gözden düştüğü dikkati çekmektedir. Ancak bu gözden düşme Zonaras'ın söylediği gibi¹²⁴ aniden meydana gelen radikal bir değişiklik değil de dönemin politik ve

¹¹⁸ Anna Komnena 1996, 105, 192.

¹¹⁹ Finlay 1854, 69'da, Maria'nın saraydan sürüldüğünü, oğlu ve Komnenos ailesinin tüm bireyleriyle Mangana'ya yerleştiğini bildirir; Gautier 1962, 106; Polemis 1968, 40'da Maria'nın saraydan kovulduğunu yazar; Mullet 1984, 204; Anna Komnena 1996, 105.

¹²⁰ Alexidze 1991, 206'da Maria'nın otuzlu yaşlarının biraz üzerinde iken 1088 yılında rahibelik peçesini taktığını belirtir; Zonaras 2008, 163.

¹²¹ Alexidze 1991, 206'da Maria'nın belki de Petritzonitissa adlı Gürcü manastırı ile Stenimachos adlı şehrin arasında bulunan ve kendi mülkü olan Petritzon'da yaşadığını belirtir; Zonaras 2008, 163.

¹²² Saray geleneklerine göre kaynanasının yanına taşınan Anna Komnena 1996, 5-6, 9, 191; 46'da da "Bu genç adam, doğanın yarattığı bir mücevher gibiydi ve benzetim yerindeyse ise, tanrısal ellerin işlediği bir başyapıtı. Gerçekten ona bir kez bakmakla onda, Helenlerce yazılmış o "ömürün altın çağı"nın filizlenişini görürdünüz; güzelliği öylesine benzeri yapılamaz türdeydi. Ben ise bunca yıl sonra gözlerim dolmadan bu genç adamı anımsayabiliyor değilim, sözleriyle aşkıma dile getirmektedir; Gautier 1962, 106; Alexidze 1991, 206; Ostrogorsky 1991, 347; Garland 1999, 184-185.

¹²³ Diehl 1908, 38-39; Chalandon 1923, 332; Gautier 1962, 106; Alexidze 1991, 206; Ostrogorsky 1991, 347; Anna Komnena 1996, 193; Treadgold 1997, 618'de, Aleksios'un oğlunu Konstantinos Dukas'ın yerine geleceğin imparatoru olarak ilan etmesi anısına bir sikke bastırıldığını belirtir.

¹²⁴ Zonaras 2008, 163.

sosyal ortamıyla ilişkili olmalıdır¹²⁵. Şimdiye kadar verilen tarih bilgileri değerlendirildiğinde, şu şekilde bir kurgu yapmak mümkün görünmektedir. Her şeyden önce Maria, oğlunun taht hakkını savunmak ve onu tahta çıkarmak için mücadele etmiştir. Bu onu Botaneiates'le evli iken Komnenos kardeşlerle işbirliğine itmiş, işi Aleksios'u evlat edinmeye kadar götürmüştür. Bu yakın ilişkiler olasılıkla aralarında duygusal bir bağın oluşmasına yol açmış, Anna Dalassena'nın da desteğiyle Aleksios tahta çıktığında oğluyla birlikte sarayda kalarak onunla evlenmeyi planlamıştır. Anna Dalassena'nın desteğinin arkasında ise kocasının yerine tahta çıkmayı kabul ettiği için X. Konstantinos'tan itibaren Dukalara karşı beslediği düşmanlığı, Andronikos Dukas'ın kızı olan gelini Eirene'nin o güne kadar evlat verememiş olması ve tahtın yasal varisi olarak görünen Konstantinos'un annesiyle oğlunu evlendirerek Aleksios'un hükümranlığını meşrulaştırmak düşünceleri yatıyor olmalıdır. Ancak hem Aleksios'un hem de Maria'nın her iki eşinin hayatta olması, Maria'nın üçüncü evliliğini yapacak olması ve zaten Botaneiates'le yaptığı evliliğinin geçmişte büyük bir skandal yaratması bu evliliğin gerçekleşmesini engellemiş, Maria sadece oğlunun eş imparatorluğunu garantiye aldıktan sonra Mangana'daki saraya yerleşmiştir. Fakat duygusal bağlantı burada bitmemiş, Zonaras'ın saray fısıltılarından işittiğine göre Eirene'nin, Anna Dalassena ile Maria arasındaki işbirliğini bozacak yaşa gelinceye kadar devam etmiştir¹²⁶. Yine Zonaras'ın "*Başlangıçta imparator ne eşinden tiksinti duyuyordu ne de ona aşırı düşkünlüğü vardı; cinsel yaşama eğilimli olduğundan ona pek de sadık değildi, bunun sonucu olarak da imparatoriçe onu kıskanırdı*" şeklindeki anlatımı da ilişkinin devam ettiğine işaret etmektedir¹²⁷. Belki de, 1087 yılında doğan Ioannes'in vaftizi sırasında veliaht olarak onurlandırılmasından sonra¹²⁸ Maria'nın rahibeliği tercih etmesiyle ilişki sonlanmış, ancak yine de Konstantinos ile Anna'nın nişanlanmasını engelleyecek bir unsur teşkil etmemiştir. Asıl kırılma, imparatorun eklemelerin iltihaplanmasına neden olan damla hastalığına yakalanmasının ardından eşi Eirene'ye aşırı bağlanması, doğuştan utangaç, sarayından çıkmayan, fakat eşine büyük bir sevgiyle bağlı olan bu kadının güçlenmesi hatta despotlaşmasıyla

¹²⁵ Mullet 1984, 204'te, gözden düşmenin hangi tarihte olduğuna ilişkin araştırmacıların görüşlerini değerlendirmiş ve 1087-1094 arasında değişen tarihlere yer verildiğini belirtmiştir.

¹²⁶ Mullet 1984, 208 (kullandığımız çeviride bu bilgiler yer almamaktadır).

¹²⁷ Zonaras 2008, 172.

¹²⁸ Anna Komnena 1996, 193.

yaşanmış olmalıdır¹²⁹. İmparator hastalanmış, Maria rahibe olmuş, ipler de Eirene'nin eline geçmiştir. Ezeli rakibesi Maria'nın oğlu Konstantinos ile kızı Anna'nın nişanın bozulmasının ardında yatan sebep de olasılıkla onun Maria'ya karşı beslediği kindir.

Nişan bozulup tahtta geçme umudu kalmayınca ana oğul, Konstantinopolis'ten ayrılarak kırsal yöredeki mülklerine çekilmiştir¹³⁰.

Maria daha sonra, tahtı ele geçirmek amacıyla Aleksios'a suikastlar düzenleyen Nikephoros Diogenes¹³¹ olayıyla gündeme gelmiştir¹³². Diogenes ikinci suikast girişimini, imparatorun Dalmaçya seferi sırasında, Konstantinos'un mülkü olan Serez yakınlarındaki Pentegostis'te gerçekleştirmiştir¹³³. Bu dönemde Anna ile nişanları bozulmuş olmakla birlikte Konstantinos, imparatorun çok değer verdiği kişiler arasındadır. Hatta onun isteğini kıramayarak bir süre dinlenmek üzere Pentegostis'teki malikânesinde kalmıştır. Bu sırada, Nikephoros sanki avdan dönüyormuş gibi, kılıcıyla imparatorun kaldığı eve girmek istemiş ancak onu fark eden biri tarafından engellenmiştir. Niyetinin açığa çıktığından korkan Nikephoros, İmparatoriçe Maria'nın Khristopolis'teki mülklerinden Pernikos ya da Petritzos'a kaçarak kurtulmayı umut etmiştir¹³⁴. Bir süredir Nikephoros'un planları ve girişimleri hakkında bilgisi olan Aleksios, çok değer verdiği ve koruyup kolladığı bu yiğit gencin, planlarından vazgeçmeyip yandaşlarını çoğalttığını görünce de tutuklanmasına karar vermiştir¹³⁵. Tutuklanan Nikephoros'un eşyaları arasında bulunan mektuplardan, pek çok üst düzey komutanın yanı sıra Maria'nın da komplodan haberdar olduğu, ama cinayeti onaylamak yerine Diogenes'i vazgeçirmeye

¹²⁹ Anna Komnena 1996, 366-367; Zonaras 2008, 172.

¹³⁰ Anna Komnena 1996, 5.

¹³¹ Anna Komnena 1996, 275-280'de, babası Aleksios'un, Romans Diogenes'in oğullarına iyi davrandığını, onları koruyup kolladığını, hatta anne bir kardeşleri Mikhael'in imparator olunca onları imparatorlara özgü mor ayakkabı ve taç bağından mahrum bırakarak anneleri Eudokia ile birlikte Kyperoudes Manastırı'na sürgüne gönderdiğini, buna karşın Aleksios'un Nikephoros'u Girit'e, Leon'u ise Sparta'ya yönetici olarak tayin ettiğini belirtmiştir.

¹³² Chalandon 1923, 333; Alexidze 1991, 206'da, Maria'nın son bir çırpınıyla bu komploya katıldığını ve olayın Maria'nın mülküne yakın Petritzi'de meydana geldiğini belirtir; Hill 2003, 34-35.

¹³³ Anna Komnena 1996, 275.

¹³⁴ Anna Komnena 1996, 274-275.

¹³⁵ Anna Komnena 1996, 277-278. Aleksios tutuklama ve sorgulama işini kardeşi, Başkomutan Adrianos'tan istemiş, Adrianos huzursuzluk içinde kalmakla birlikte buyruğu yerine getirmiştir. Aleksios'la Draç ve Peçeneklerle yapılan savaşa katılan ve yiğitçe savaşan Nikephoros'un (bkz. Anna Komnena 140, 220-222) sonradan hain olması anlaşılır değildir.

çalıştığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Aleksios, Maria ile ilgili bölümün gizli kalmasını istemiş, daha imparator olmadan önce başlayan bağlılığını sürdürerek hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranmayı sürdürmüştür¹³⁶. İmparatorun bu şekilde davranması, Maria'nın geçmişte yaşadığı haksızlıklar ve oğlunu yeniden tahta geçirme umudunun doğması, aslında Maria'nın da olaya karıştığını göstermektedir¹³⁷.

Sağlık durumu zayıf olduğu için Aleksios tarafından annesinin yanında bırakılan Konstantinos, bu tarihten kısa bir süre sonra ölmüştür (1094)¹³⁸. Oğlunun vefatından sonra Maria da diğer komplocular gibi sürgüne gönderilmiştir. Theophylact'ın olasılıkla 1095 yılında imparatoriçeyi Prens Adaları'nda ziyaret etmek istemesi, orada sürgünde olduğunu kanıtlar niteliktedir¹³⁹.

Maria'nın Konstantinopolis'te bulunduğu dönem, kültürel ve politik açıdan Bizans'ın doruk noktasında olduğu hatta "Bizans Rönesansı" olarak adlandırıldığı dönemdir¹⁴⁰. Bu ortamda Maria taht kavgalarının yanı sıra felsefe, din, edebiyat ve mimarlık faaliyetleriyle de meşgul olmuş, Mangana'daki sarayını adeta bir bilim yuvasına dönüştürmüştür¹⁴¹. Aralarında Ohrili Theophylact, Ioannes Italikos, Gürcü Neoplatonist Petritsi ve Nikealı Eustratios'un da bulunduğu pek çok düşünürü desteklemiş ve patronluk yapmıştır¹⁴².

Maria İonnes'in İncili'nin bir açıklamasının yapılması işini Theophylact'a sipariş etmiştir. 1088 yılında Bulgaristan'ın archbishop'u olan Theophylact¹⁴³, Bulgaristan'dan ayrılmadan önce Aleksios Komnenos'un isteği üzerine bir süre Maria'nın oğlu Konstantinos'a özel öğretmenlik yapmıştır¹⁴⁴. Bu yakın ilişkilerden olsa gerek Theophylact

¹³⁶ Finlay 1854, 73; Anna Komnena 1996, 280; Zonaras ise sadece Nikephoros'tan söz eder (2008, 169).

¹³⁷ Smythe 1997, 148, dipnot 43'ün devamında, Maria'nın bu komploya katıldığını ve onun yabancı kökenli olmasının Bizans saray entrikalarını öğrenmesini ve uygulamasını engellemediğini mizahi bir şekilde belirtir.

¹³⁸ Mullet 1984, 206; Anna Komnena 1996, 274-275.

¹³⁹ Alexidze 1991, 206'da kaynak ve yer belirtmeksizin sürgüne gönderildiğini ifade eder; Garland 1999, 186.

¹⁴⁰ Alexidze 1991, 208.

¹⁴¹ Garland – Rapp 2006.

¹⁴² Garland – Rapp 2006; Rapp 2012, 25.

¹⁴³ Petrosvki 2010, 91.

¹⁴⁴ Alexidze 1991, 210; Angold 1995, 160.

Maria'yı iyi tanımış ve çalışmalarında “*ruhsal yaşamı kucaklamak için tahtı küçümsemiştir. Merhametlidir, açlara, yoksullara, dullara ve yetimlere sadaka verir her şeyden önemlisi iyi bir annedir*”¹⁴⁵ diyerek övgülerde bulunmuştur. Yine Maria için yazdığı bir söylevinde onu, oğlunun vassalı olması nedeniyle övmüş, Tanrı'nın anneliği sevdiğini dile getirerek annelerin kurtuluşunu ilan etmiştir¹⁴⁶. Ayrıca dini yönünün de güçlü olduğunu belirterek Maria için dua etmekle soluk alıp vermenin aynı şey olduğunu söylemiştir¹⁴⁷. Birçok kadının manastır yaşamına zorla sokulduğunu, erkeklerden daha zarif ve kadınsı bir manastır yaşamını seçseler de öylesine sert ve haşin bir yaşam biçimini benimsedikleri için onlara hayranlık duyulması gerektiğini, ancak debdebe içinde doğmuş olan, yumuşak ipek giysiler ve güzel yiyeceklerle büyütülen Maria'nın, alışageldiği şeylerden çok uzak olmasına karşın, özgür iradesiyle kendini çilekeş yaşama adamasının daha fazla saygıya değer olduğunu belirtmiştir¹⁴⁸. Psellos ise, ona karşı duyduğu saygıyı, “*İmparatoriçeyi ailesinden dolayı methetmek gereksiz. Çünkü ailesinin zenginliğini, köklü ve eski olması kadına şan verirse de, asıl kendi fazileti ve güzelliğinin erişilmez oluşu yeterli methiyedir. Eğer Trajedi şairinin dediği gibi, “susmak kadının yüceliğidir” sözü doğru ise o zaman imparatoriçe bütün kadınlardan daha üstündür. Çünkü kocasından başkası ile konuşmaz ve tabii olana sevimliliği geleneklerin belirttiği bütün süslenmelerden daha tesirlidir*”¹⁴⁹ sözleriyle dile getirmiştir.

Nicealı Eustratios'a, ise kadınların pek ilgi duymadığı meteoroloji konusunda bir tez sipariş etmesi, giriş kısmında yer alan “Benim leydim, beni şimşek ve gök gürültüsü hakkında sorguladın” sözleriyle değerli kılınmıştır¹⁵⁰.

Maria yabancı gelin olması nedeniyle Gürcü kültürünü başkentte yaymakta yetersiz kalmakla birlikte, yine bir Gürcü olan, Bizans'ın Batı Domestikosu General Gregory Pakourianos¹⁵¹ ile sıkı işbirliğine girmiş,

145 Alexidze 1991, 211.

146 Hill 2003, 82-83.

147 Hill 2003, 85.

148 Hill 2003, 95.

149 Psellos 1992, 242.

150 Alexidze 1991, 210.

151 Anna Komnena 1996, 69'da, Botaneiates'ini iki adamı Borilos ve Germanos'un Komnenos kardeşleri tuzağa düşürerek gözlerini kör edecekleri haberini Aleksios'a, Alan soyundan magistros rütbeli Pakourinos'un getirdiğini bildirir; Grousset 2006, 598'de, Ani'yi fetheden Bizanslıların buradaki Ermeni birliklerini uzaklaştırarak onların yerine başlarında Gürcü

sağladığı maddi yardımla onun Bulgaristan'daki Petritsoni Manastarı'nı kurmasına vesile olmuştur. Çok ünlene bu manastır sayesinde Gürcü kültürü bu bölgede yayılmış¹⁵², Kafkas kökenli olmaları bazı engellemelerle karşılaşmalarına yol açsa da, Gürcü devletinin sponsorluğundan ve Kalkedonlu (Kadıköy) Ermeni kültüründen fazlasıyla yararlanmışlardır. Bu destekler sayesinde manastırda özellikle edebi eserlerin üretilmesini teşvik ederek kültürün daha geniş alanlara yayılmasına çalışmışlar aynı zamanda Athos Dağı'ndaki Gürcü Ivron Manastırı'na da finansal destek sağlamışlardır¹⁵³.

Maria aile üyeleriyle birlikte “Kutsal Topraklar”da da pek çok manastır inşa ettirmiş; Jerusalem (Kudüs)'deki Kappatha Manastırı'nı annesi ile birlikte yaptırarak manastırın giderlerini karşılamıştır¹⁵⁴.

Maria'nın adına son kez, Ruisi-Urbnisi Synodu'nda rastlanmaktadır. İmparator David Ağmaşenebeli tarafından kilisenin ıslah edilmesi amacıyla 1103 yılında düzenlenen synodda, Diyanet İşleri Bakanlığı'nın kurulması gibi radikal kararlar alınmıştır. Böylesine önemli bir synoda davet edilen ve katılımcıların listesine kızlık adı Augusta Martha'yla kaydedilen Maria, Gürcistan'ın en önemli kişisi olarak onurlandırılmıştır¹⁵⁵.

1103 yılında hayatta olduğunu gösteren bu synoddan sonra, dönem kaynaklarında Martha-Maria Alania'dan bahsedilmemiştir. Ancak 1983 yılında Papikion Dağı'nda başlatılan kazı çalışmalarında, synod sonrasına ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır.

Papikion Dağı, Rhodop Dağları'nın güneydoğu uzantısıdır ve Gümülcine (Komotini)'nin 13 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Tarihi verilere göre Papikion Dağı'na ilk yerleşenler, İkonaklast Dönemde (726-843), merkezden dağlara kaçan keşişler olmuştur ve 12. yüzyıla gelindiğinde buradaki manastırların sayısı oldukça artmıştır¹⁵⁶.

---

komutanların bulunduğu iki garnizon yerleştirdiğini, bunlardan birinin 1083 yılında Philppopoli yakınlarındaki Petritzos Manastırını'nın typikonunu yazan Baguryan'ın oğlu Grigor olduğunu belirtir; Rapp 2012, 24'te, hem Gürcü hem de Ermeni tarihçilerin, Pakourianos'un kendi milletlerine mensup olduğu yönünde ateşli tartışmalara girdiğini, ancak onun, 1083 yılında kurduğu manastırının typikonunu, İberialı olduğunu söyleyerek Ermenice olarak imzaladığını yazar.

¹⁵² Silogava – Shengelia 2007, 82; Rapp 2012, 24.

¹⁵³ Rapp 2012, 25.

¹⁵⁴ Mikaberidze 1998, 148-149.

¹⁵⁵ Alexidze 1991, 212; Mikaberidze 1998, 146.

¹⁵⁶ Niketas Khoniates 1995, 99; Ioannes Kinnamos 2001, 190-191; Kampa v.d. 2011, 561, 563.

Kazı çalışmalarının son yılları, Linos yakınlarındaki bir manastırda yoğunlaştırılmıştır. Manastırın kilisesi (katholikon) üç nefli kubbeli bazilika planı, dışa taşkın apsisi, zemini tamamıyla kaplayan renkli mozaik döşemesi, duvarlardaki kaliteli fresk işçiliği ile başkent Konstantinopolis özelliklerini yansıtmaktadır ve Bizans aristokrasinin finansal desteğiyle yapılmış olduğunu düşündürmektedir¹⁵⁷ (fig. 13).

Kilisenin nartheksinde, ana mekâna girişi sağlayan kapının bir yanında İsa, diğer yanında da bir kadın ve bir çocuğun tasvir edildiği fresk kalıntıları görülmektedir. Giysileri ve yere dökülen fresk kalıntıları arasında tespit edilen incili taç tasviri, bu kişilerin imparatorluk ailesine mensup kilisenin banileri olduklarına işaret etmektedir (fig. 14). Yapının kuzey yanındaki sanduka tipli mezarda açığa çıkarılan bir iki kemik parçası, çiviler, gümüş tellerle dikilmiş giysi parçaları ile kaşı üzerine negatif olarak “Maria Botaneiate” yazılı altın bir yüzük (fig. 15) banilerin Maria Alania ile oğlu Konstantinos olduğunu kesinleştirmektedir¹⁵⁸.

Olasılıkla Maria manastırı ziyaret ettiği sırada tesadüfen ölmüş ve ahşap tabut içinde kilisenin kuzeyindeki sanduka tipli mezara konmuştur¹⁵⁹. Ancak sonradan kemikleri belki de Konstantinopolis’teki Dukasların aile mezarlığında, babasının yanında gömülü olan biricik oğlunun yanına taşınmıştır. Bu sırada kemik parçaları ve yüzük gözden kaçmıştır¹⁶⁰.

Bizans-Gürcü ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla önce 3 yaşında rehine olarak daha sonra da VII. Mikhael ile evlendirilmek üzere Konstantinopolis’e gönderilen Martha-Maria Alania vatanından uzak, çalkantılı geçen yaşamında ayakta kalmayı başarmış, kurulmasına vesile olduğu manastırlar ve bu manastırlarda üretilen elyazmaları ile Gürcü kültürünün batıda yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Maria’nın fedakârlıkları ve Gürcü kültürüne katkıları hiçbir zaman unutulmamış, önce davet edildiği Ruisi-Urbnisi Synodu’nda Gürcistan’ın en önemli kişisi olarak onurlandırılmış sonra da güçlü sembolik anlamlar içeren Hahuli Triptiği’nde yer verilmiştir. Başta İsa, Meryem ve Yahya olmak üzere pek çok kutsal figür arasında tasvir edilen Maria, üstelik triptiğin en tepesine yerleştirilerek adeta kutsallaştırılmıştır.

¹⁵⁷ Zekos 1998, 202, 204.

¹⁵⁸ Zekos 1998, 204-205.

¹⁵⁹ Zekos 1998, 202-205; Garland – Rapp 2006, Maria’nın burayı kendine son günlerini geçireceği dinlenme yeri olarak seçmiş olabileceğini bildirir.

¹⁶⁰ Mikaberidze 1998, 147; Zekos 1998, 205.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Abel 2005 Abel, U., “İkonaların Teolojisinde İlahi Olanın İkona İmgesi”, İkonalar, 9-21, İstanbul.
- Abramishvili 1986 Abramishvili, G., “Georgian Jewellery and Metalwork in the Middle Ages”, in Jewellery and Metalwork in the Museum of Georgia, , 98-113, Leningrad.
- Abramishvili 1988 Abramishvili, G., The Khakhuli Triptych, (Gürcüce, Rusça, Fransızca ve Almanca dilleriyle birlikte), Tbilisi.
- Alexidze 1991 Alexidze, A., “Martha-Maria: A Striking Figure in the Culture History of Georgia and Byzantium”, The Greeks in The Black Sea from the Bronze Age to the Early Twentieth Century (ed. M. Koromila), Athens.
- Allen 1932 Allen, W. E. D., A History of the Georgian People, London.
- Amiranaşvili 1964 Amiranaşvili, Ch., “Les Emaux Cloisonnes Georgiens”, Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelologie, Vol. XVII-XVIII, Paris, 102-108.
- Amiranaşvili 1969 Amiranaşvili, Sh., “Georgian Art: Georgian Arts in the Periods of Primitive-Communal and Slave-Owning Societies”, Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelologie, Vol. XXVI, Paris, 170-190.
- Amiranaşvili 1972 Amiranaşvili, Sh., The Khakhuli Triptych, Tbilisi.
- Angold 1995 Angold, M., Church and Society in Byzantium under the Comneni; 1081-1261, Cambridge.
- Angold 1997 Angold, M., The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History, New York.
- Anna Komnena 1996 Anna Komnena, Alexiad (çev. B. Umar), İstanbul.
- Attaleiates 2008 Attaleiates, M., Tarih (çev. B. Umar), İstanbul.
- Banchich – Lane 2009 Banchich, M. – N. Lane, The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of the Theodosius the Great, New York.
- Berdzenişvili – Canişia 1997 Berdzenişvili, N. – Canişia, A., Gürcistan Tarihi (çev. H. Hayrioğlu), İstanbul.
- Brosset 2003 Brosset, M. F., Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar (çev. H. D. Andreasyan), Ankara.
- Bryennios 2008 Bryennios, M., Tarihin Özü (çev. B. Umar), İstanbul.
- Chalandon 1923 Chalandon, F., “The Earlier Comneni” in The Cambridge Medieval History, (Ed. J. B. Bury), Vol. IV, Chapter XI, Cambridge.
- Chamich 1827 Chamich, M., History of Armenia, Vol. II, Calcutta.
- Chichinadze 2008 Chichinadze, N., “Precious Metal Revetments on Georgian Medieval Painted Icons: Some Observation on a Devotional Practice”, in Caucasus Journal of Social Sciences, 259-279.

- Diehl 1908 Diehl, C., *Figures Byzantines*, Paris.
- Eastmond 1998 Eastmond, A., *Royal Imagery in Medieval Georgia*, USA.
- Ferguson 1961 Ferguson, G. W., *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford.
- Finlay 1854 Finlay, G., *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057 to 1453*, London.
- Garland 1999 Garland, L., *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium ad 527-1204*, London.
- Garland – Rapp 2006 Garland, L. – S. H. Jr. Rapp, “Mart’a-Maria of “Alania”, *De Imperatoribus Romanis* (an Online Encyclopedia of Roman Emperors), www.roman-emperors.org/maryl.htm
- Gautier 1962 Gautier, P., “Le Discours de Teophylacte de Bulgarie a l’autocrator Alexis Ier Gommene (6 janvier 1088)”, *Revue des Etudes Byzantines*, tome 20, 93-130.
- Giorgi Mtsire 1981 Giorgi Mtsire, “Giorgi Mitatsmindelis Tshovreba”, in *Kartuli Proza*, I, Tbilisi.
- Grousset 2006 Grousset, R., *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi* (çev. S. Dolanoğlu), İstanbul.
- Hill 2003 Hill, B., *Bizans İmparatorluk Kadınları: İktidar, Himaye ve İdeoloji* (çev. E. G. Tut), İstanbul.
- Holmes 1999 Holmes, C. J., *Basil II and the Government of Empire (976-1025)*, D. Phil Thesis in Oxford University, Faculty of Modern History.
- Honigmann 1970 Honigmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı: Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara Göre 363’ten 1071’e Kadar* (çev. F. Işıltan), İstanbul.
- Ingorokva 1954 Ingorokva, P., *Giorgi Merçule (Gürcüce)*, Tbilisi.
- Ioseliani 1866 Ioseliani, P., *A Short History of the Georgian Church* (ed. S. C. Malan), London.
- Ioannes Kinnamos 2001 Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı: 1118-1176* (çev. I. Demirkent), Ankara.
- Jackson 1999 Jackson, G. M., *Women Rulers Throughout the Ages, an Illustrated Guide*, USA.
- Juansher 1991 Juansher, “*Concise History of the Georgians*”, *The Georgian Chronicle* (çev. R. Bedrosian) New York.
- Kalavrezou 1994 Kalavrezou, I., “Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia”, in *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries* (ed. A. Laiou – D. Simon), Washington.
- Kampa v.d. 2011 Kampa, M. – M. K. Sioliou – P. Kaparti – E. Tsirimonas – I. Ispikoudis, “Cultural Landscapes of South-Eastern Rhodope: The Transition from Byzantine to Modern Times”, in *Proceeding of the 37th International Symposium on Archaeometry, 12th-16th May 2008, Siena, Italy* (ed. I. Turbanti-Memmi), 561-566.

- Kitab-ı Mukaddes Tevrat-ı Şerif (Eski Ahit) Kitabı, İstanbul 1988.
- Laiou 1992 Laiou, A. E., “Imperial Marriages and Their Critics in the Eleventh Century: The Case of Skylitsez”, *DOP* 46, 165-176.
- Laiou 1999 Laiou, A. E., “Arzu, Aşk ve Delilik: Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişkiler”, *Bizans-Cogito* 17, 179-210.
- Lang 1966 Lang, D. M., *The Georgians*, Great Britain.
- Leib 1950 Leib, B., “Nicephore III Botaniates (1078-1081) et Maria d’Alanie”, *Actes du VIe Congres International D’etudes Byzantines*, Tome I, Paris.
- Magdalino 1997 Magdalino, P., *The Empire of Manuel Komnenos (1143-1180)*, Cambridge.
- Manvelichvili 1951 Manvelichvili, A., *Histoire de Georgia*, Paris.
- Mataradze 2007 Mataradze, N., *Gelati 900: Architecture, Murals, Treasures*, Tbilisi.
- Menabde 1992 Menabde, L., *Dzveli Kartuli Kulturis Kerebi*, Tbilisi.
- Mepisaşvili – Virsaladze 1982 Mepisaşvili, R. – T. Virsaladze, *Gelati; Architecture, Mosaic, Frescoes*, (Gürcüce, Rusça, İngilizce), Tbilisi.
- Mikaberidze 1998 Mikaberidze, A., “Martha-Maria Bagrationi in Byzanz und Georgien”, *Journal of Georgian Studies* 1, 128-159.
- Mullet 1984 Mullet, M., “The ‘Disgrace’ of the Ex-Basilissa Maria”, *Byzantine Slavica XLV*, 202-211.
- Niketas Khoniates 1995 Niketas Khoniates, *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri* (çev. F. Işiltan), Ankara.
- Ostrogorsky 1991 Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işiltan), Ankara.
- Papamastorakis 2002 Papamastorakis, T., “Re-Deconstructing the Khakhuli Triptych”, *Deltion ChAE* 23/4, 225-254.
- Petrovski 2010 Petrovski, B., “Theophylact of Ohrid: Polog Reported for the First Time in the Sources”, *Macedonian Historical Review* 1/1, 89-99.
- Polemis 1968 Polemis, D., *The Doukai, a Contribution to Byzantine Prosopography*, London.
- Psellos 1992 Psellos, M., *Mikhail Psellos’un Khronographias’sı* (çev. I. Demirkent), Ankara.
- Rapp 2012 Rapp, S. H. Jr., *Caucasia and the Second Byzantine Commonwealth: Byzantinization in the Context of Regional Coherence*,
- Sanikidze – Abramishvili 1979 Sanikidze, T. – G. Abramishvili, *Orfeviere Georgienne du VIIe au XIXe Siecle*, Geneve.
- Sevim 1988 Sevim, A., *Anadolu’nun Fethi; Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar)*, Ankara.

- Silogeve – Shengelia 2007
Silogeve, V. – K. Shengelia, *History of Georgia*, Tbilisi.
- Simonishvili 2010
Simonishvili, N., “Images of Identity and Identity of Images: Two Miracle Working Icons in Medieval Georgia” in, *Centur 30: National Gallery of Art Center for Advanced Study in the Visual Art, Record of Activities and Research Reports June 2009-May 2010*, Washington, 150-153.
- Smythe 1997
Smythe, D. C., “Behind the Mask: Empresses and Empire in Middle Byzantium” in *Queens and Queenship in Medieval Europe* (ed. A. Duggan), Great Britain.
- Suny 1994
Suny, R. G., *The Making of the Georgian Nation*, USA.
- Temple 2002
Temple, N., “Conversion and Political Expedience: Imperial Themes in the Early Christian Baptistery”, *Anales des Instituto de Investigaciones Esteticas XXVI/80*, 5-45.
- Timoteo – Ofrasio 1992
Timoteo, J. M. – J. S. Ofrasio, “The Baptistery and Baptismal Font: Symbolism and Pastoral Relevance”, *Landas 6*, 18-36.
- Thompson 1996
Thompson, R. W., *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adoption of the Georgian Chronicles*, Oxford.
- Toumanoff 1963
Toumanoff, C., *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown.
- Treadgold 1997
Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, California.
- Urfalı Mateos 2000
Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli: 1136-1162* (çev. H. D. Andreasyan), Ankara.
- Vasiliev 1943
Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev. A. M. Mansel), İstanbul.
- Xylandri 1729
Xylandri, G., *Giorgii Cedreni, Compendium Historiarum, Tom. II, Venetiis*.
- Zekos 1998
Zekos, N., “The Tomb of Maria Botaneiate on Mt Papikion”, *Journal of Georgian Studies I*, 199-212.
- Zonaras 2008
Zonaras, I., *Tarihlerin Özeti* (çev. B. Umar), İstanbul.

Fig. 1
Hahuli Manastırı
Kilisesi (B. İşler)

Fig. 2
Gelati Manastırı
(highlander.ge)

Fig. 3
Hahuli Triptiği
(gelino.wordpress.com)

Fig. 4
Triptiğin kapalı hali
(Alexidze 1991)

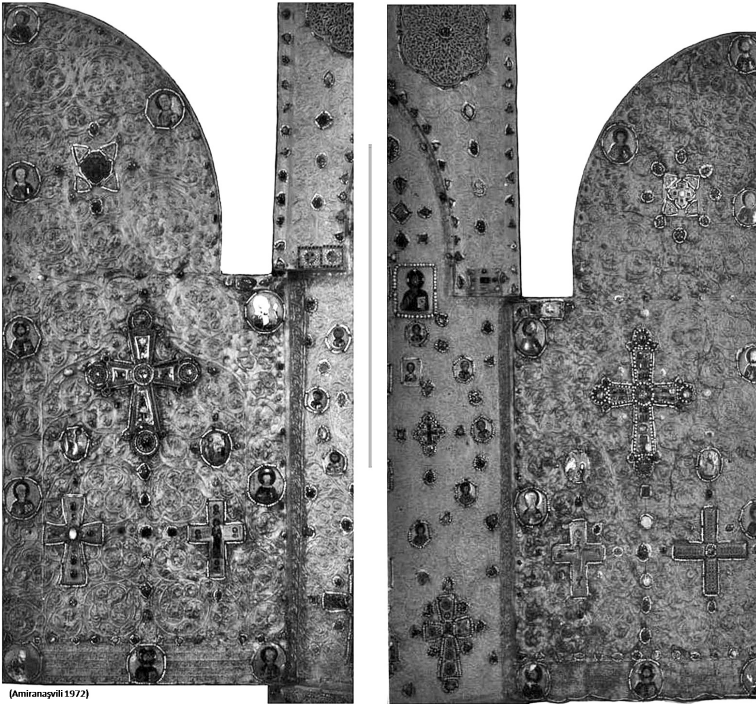

Fig. 5
Triptiğin yan
panelleri
(Amiranaşvili
1972)

Fig. 6 Yan panellerdeki İsa tasvirleri (Amiranaşvili 1972)

(batumi.us)

Fig. 7
Büyük boyutlu haçların
iki yanındaki madalyonlar
(batumi.us/Amiranaşvili 1972)

(Amiranaşvili 1972)

(batumi.us)

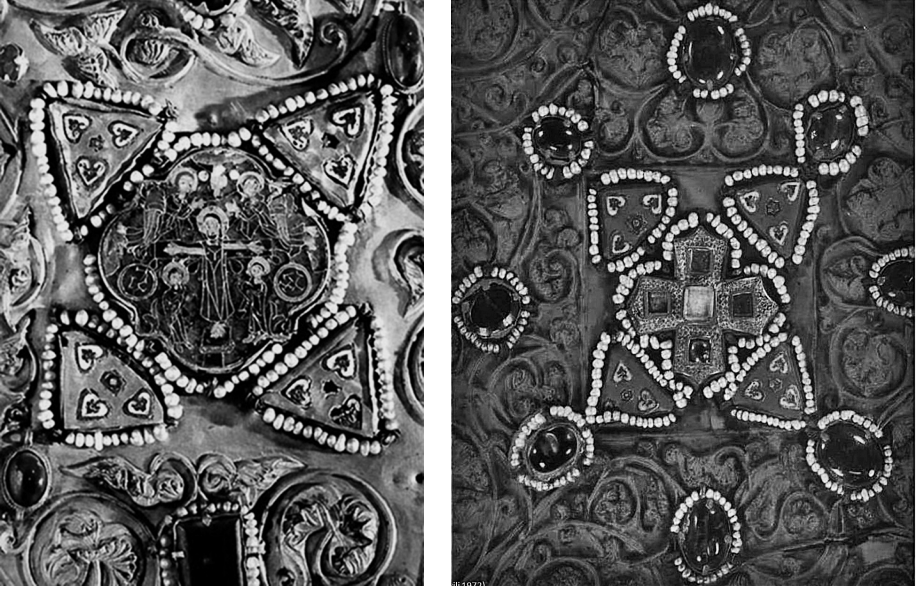
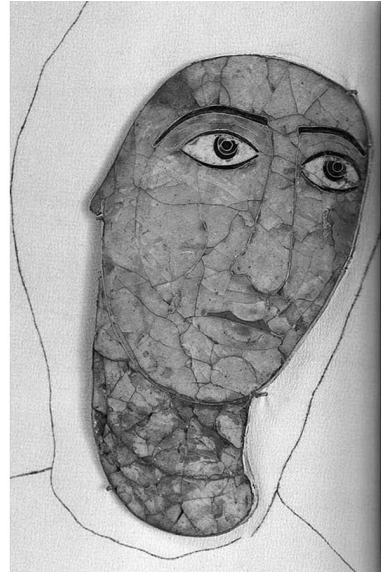

Fig. 8 İsa'nın çarmıha gerilişi ve yeniden doğuşu (Amiranaşvili 1972)

(commons.wikimedia.org)

(www.cirota.ru)

Fig. 9 Orta paneldeki Meryem tasviri (commons.wikimedia.org/www.cirota.ru)

Fig. 10 Meryem'in etrafındaki tasvirler (Amiranaşvili 1972/batumi.us)

Fig. 11
“Deesis” sahnesi (www.dzeglebi.ge)

Fig. 12
İmparator
VII. Mikhael
ve İmparatoriçe
Maria tasviri
(batumi.us)

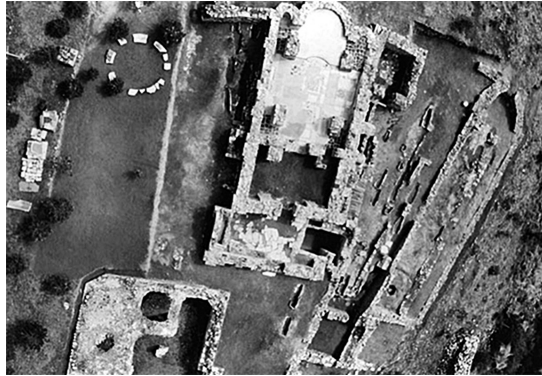

Fig. 13
Papikion Dağı,
Linos Manastırı Kilisesi
(odysseus.culture.gr)

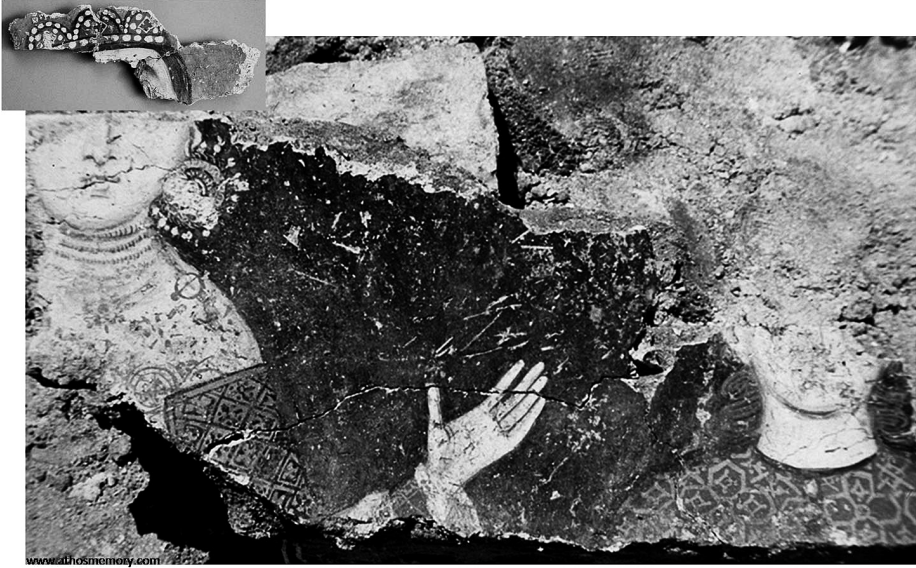

Fig. 14 Banilerin tasviri (www.athosmemory.com)

Fig. 15 Maria Botaneiates yazılı altın yüzük
(www.athosmemory.com)

